

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

सूचना

दि. 09 / 01 / 2021

विवेकानंद कॉलेजच्या इतिहास विभागातील बी. ए. भाग - II च्या सर्व विद्यार्थी विद्यार्थिनींना सुचित करण्यात येते की, गुरुवार दिनांक 14 /01/2021 रोजी IDS HSRM पेपर क्रमांक -1 "महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचा इतिहास " या विषयाच्या प्रकरण-3 (छ. शाहू महाराज - जीवन व कार्य) वरील सरप्राईज टेस्ट चे आयोजन चौथ्या तासाला रूम नंबर 17 मध्ये सकाळी 10 ते 10.45 या वेळेत केले आहे. तरी सर्व विद्यार्थ्यांनी तयारीनिशी टेस्टला वेळेवर उपस्थित राहावे.

डॉ. एस. आर. कट्टीमनी

इतिहास विभाग

124

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

प्रश्नपत्रिका

दि. 14 / 01 / 2021

बी. ए. भाग - II

सेमिस्टर - III

पेपर क्रमांक - I

विषय - "महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचा इतिहास"

प्रकरण-3 छ. शाहू महाराज - जीवन व कार्य

सरप्राईज टेस्ट

वेळ - सकाळी 10 ते 10.45

प्रश्न - राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्याचे मूल्यमापन करा . (गुण-10)

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे,

(स्वायत्त) कोल्हापूर

विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर (स्वायत्त)

इतिहास विभाग

गुणपत्रक / मार्कलिस्ट

दि. 14/11/2021

वर्ग - बी.ए. - II सेमिस्टर - III

पेपर क्र - I टेस्ट - अभ्यासिका टेस्ट

प्रकरणाचे नाव - महाराष्ट्रामाजि स्वामीजींच्या इतिहास गुण - 10

अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स	अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स
1	5175	10	10		
2	5178	10	11		
3	5259	10	12		
4	5168	10	13		
5	5179	10	14		
6	5189	10	15		
7	5007	10	16		
8	5043	10	17		
9	5134	10	18		

अ. साळुंखे
विषय शिक्षक स्वाक्षरी

126

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B.A - II Div. _____ Roll No. 5175

Suppliment No. _____ Subject H.S.R.M.

Test / Tutorial No. _____

नाव : सानिया नसरुद्दीन मुल्लागी
हजेरी क्र : 5175
वर्ग : B.A - II
विषय : H.S.R.M.

प्रश्न : राजर्षी छत्रपती शाहु महाराजांच्या सामाजिक कार्यांचे परिक्षण करा.

उत्तर :

प्रस्तावना →

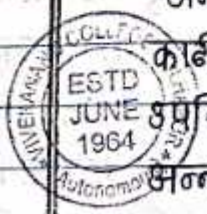
आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासात आपल्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक कार्यद्वारे बहुजन समाजाला जागृत करण्याचे व त्यांची सर्वांगीण प्रगती आणणारे प्रजाहितदक्ष सत्ताधीश म्हणजे कोल्हापूर येथील राजर्षी शाहु महाराज होय. महात्मा फुलेंनी सुरू केलेले समाज सुधारणांचे कार्य पुढे नेण्याचे कार्य शाहु महाराजांनी केले. कानपूर येथील अखिल भारतीय कुर्मी भ्रात्रिय जातीय परिषदेत 1919 मध्ये शाहु महाराजांना राजर्षी पदवी दिली गेली. समाजामध्ये विविध जाती भाणि उपजाती असल्यामुळे सामाजिक विषमता निर्माण झालेली आहे. समाजाचा विकास करून सामाजिक परिवर्तन करावे ही शाहु महाराजांची तळमळ होती. त्यामुळे त्यांनी आपल्या शक्तीचा उपयोग समाज सुधारण्यासाठीच मोठ्या प्रमाणात केला. जातीयता अर्थात जातीभेद नष्ट करण्यासाठी त्यांनी विविध मार्गांचा अवलंब केला. जातीयतेची

कृत्रिम बंधने मोडून टाकण्यासाठी विविध ठिकाणी व्याख्याने दिली. तसेच ठिकठिकाणी सामाजिक विषमते विरुद्ध परिषदा घेतल्या. शाहु महाराजांनी राज्यातील सार्वजनिक पाणवे व मंदिरे खुली नव्हती. शाहु महाराजांनी हे बोलके नव्हते तर ते कृतिशील समाज सुधारक होते.

① **अस्पृश्योद्धार :**

शाहु महाराज सत्तेवर आल्यावर कोल्हापूर संस्थानात दलितांची संख्या समाजात मोठ्या प्रमाणात होती. त्यांना शिक्षणाची गरज होती. दलित समाजाचे वसतिस्थान गावाच्या बाहेर होती. समाजात त्यांना अत्यंत अपमानास्पद वागणुक दिली जात असे. त्यामुळे शाहु महाराजांनी अस्पृश्यांसाठीचे कार्य हाती घेतले. यासाठी कायदेशीर निर्णय घेतले. त्यांनी अस्पृश्यतेसाठी पुढील पावले उचलली. -

1. अस्पृश्यांसाठी असलेल्या शाळेच्या संख्येत त्यांनी वाढ केली. 5 शाळेच्या संख्येवरून 1917 मध्ये त्यांची संख्या 27 झाली.
2. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना फी माफीची सवलत दिली.
3. अस्पृश्य व्यक्तींना शासकीय कार्यालयात भरती दिली.
4. स्पृश्य रोग्याप्रमाणेच अस्पृश्य रोग्यांना तपासव्याच्या त्यांची सेवागुप्त्या करव्यासंबंधीच्या सक्त आज्ञा जारी करण्यात आल्या.
5. सार्वजनिक विहिरी, नदीचे पाणवे, विस्त्रांतीगृहे अस्पृश्यांनी खुली केली. अस्पृश्या पाळणाऱ्या व्यक्तिस कडक शासन करण्याचा इशारा दिला.
6. अस्पृश्य व्यक्तिस इतर नोकरींनी समतेची वागणुक दिनी पाहिजे असे त्यांनी सांगितले. अन्यथा सरकारी अनुदान बंद करण्यात येईल.
7. राजर्षी शाहुंनी अस्पृश्यता निवारण परिषदांतून भाषणे केली. अनेक अस्पृश्य बांधवांना महाराज आपल्या बरोबर घेवून दौरे काढित असत. अस्पृश्यांच्या सभा संमेलनात महाराज उपस्थित असत. त्यांच्यात मिसळत असत व त्यांच्याहातचे अन्न खात असत. बनुतेदारीची व वेठबिभारीची पद्धत बंद केली.

② अस्पृश्यांच्या विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृह :

राजर्षी शाहू महाराजांनी 14 एप्रिल 1908 मध्ये अस्पृश्य विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृह सुरु केली. अस्पृश्य वर्गासाठी अस्पृश्यातुल्य सुशिक्षित आणि सुधारणावादी पुढारी निर्माण व्हावेत. तसेच त्यांची आर्थिक उन्नती व्हावी या उद्देशाने या वसतिगृहाची स्थापना केली. शाहू महाराजांनी रविवार पेठेतील 25 खोल्यांची इमारत या वसतिगृहास देऊन वार्षिक 55 रुपये अनुदान मंजूर केले. यातही अस्पृश्य व मुसलमान विद्यार्थ्यांची सोय केली होती. तसेच या अस्पृश्य मुलांच्या वर्गात काही समस्या उद्भवल्यास त्या संस्थेच्या कार्यकर्त्यांना ताबडतोब कळवाव्यात असेही सांगण्यात आले.

③ कुलकर्णी वतन नष्ट :

अध्याचे प्रमुख पाटील व कुलकर्णी होते. पाटील व कुलकर्णी ही वतने शतकापासून रु. 6 होती. पाटील जरी निरक्षर, अशिक्षित असल्यास शावचा कारभार कुलकर्ण्यांच्या हाती होता. पाटील हा मराठा असे तर कुलकर्णी ब्राम्हण. ब्राम्हणेतर पत्रकार व लेखक मुकुंदराव पाटील हे यांनी कुलकर्णी लीलामृत हा ग्रंथ लिहून कुलकर्ण्यांच्या कारवाया कपटनीती व त्यांच्याकडून होणारा अन्याय यावर प्रकाश टाकला. म. फुले यांनी कुलकर्णीला ग्रामशासक म्हटले आहे. शावचा प्रमुख अशिक्षित असल्याने कुलकर्णी आपल्या अधिकारांचा दुरुपयोग करून शरिबांच्या मालकी रूपात फेरबदल करत असे. कुलकर्णी हे सावकारी करत, खोट्या नोंदी ठेवत, शावचा शुभ फारस्थाने करीत म्हणून कुलकर्णी ही वतने रद्द करून पगारी, तलाठी नेले. ब्राम्हण कुलकर्ण्यांकडून जावुनबुजुन ही वतने काढून घेतली. असा समज पसरवला गेला. या निर्णया विरोधात डॉ. कुर्तकोटी, टिळक, प्रो. विजापुरकर यांनी शाहू महाराजांवर प्रचंड टिका केली, परंतु शाहू महाराजांनी आपला निर्णय बदलला नाही.

④ **मागासवर्गीयांसाठी आरक्षण** :
 शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानचा कारभार 1894 साली हाती घेतला. यावेळी कोल्हापूरच्या प्रशासनात 71 अधिकार-यांपैकी 60 ब्राम्हण अधिकारी, 111 ब्राम्हणेतर अधिकारी होते. महाराजांच्या खाजगी नोकरवर्गात 52 पैकी 42 ब्राम्हण नि तत्सम वरिष्ठ वर्गाचे होते. मागासवर्गातील एकही व्यक्ती नोकरीस नव्हती. तसेच मोजक्या जागा चित्पावन ब्राम्हणांनी बळकावल्या होत्या. त्यामुळे राज्यकारभारात समतोल निर्माण करण्यासाठी आपल्या जन्मदिनी 26 जुलै 1902 रोजी शाहु महाराजांनी एक आदेश जाहिर केला. या आदेशामध्ये मागासवर्गीयांच्या उन्नतीसाठी शासकीय व निमशासकीय विभागांमध्ये शेकडा 50% जागा राखून ठेवण्याचे नमुद केले. महाराजांच्या या निर्णयामुळे बहुजन समाजात आनंद निर्माण झाला.

⑤ **जातीभेद निर्मुलनाचा प्रयत्न** :
 समाजात विविध जाती, उपजाती आणि जमाती होत्या. प्रत्येक जाती घमर्चे विविध रितीरिवाज ही होते. त्यांच्यात सामाजिक ऐक्य राहणे अशक्य होते. समाजात जातिभेदाची कल्पना रुढ होती. प्रत्येक जातीने शिक्षण आणि जाभृतीद्वारे आपले सामर्थ्य आणि संघटन वाढविले पाहिजे असे महाराजांनी बहुजन समाजाला सातत्याने सांगितले. आपली सुधारणा करावी व आपला दर्जा उंचवण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे असे केल्यास जातिभेद नष्ट होण्यास फार काळ लागणार नाही असे मत महाराजांचे होते. त्यांनी जाती परिषदांना प्रोत्साहन दिले. त्यांनी आवश्यक त्या ठिकाणी फायदे करून जाती निर्मुलन करण्याची अंमलबजावणी केली.

⑥ **विविध कलांना आश्रय** :
 शाहु महाराजांना विविध कलांचे छंद होते. शिकार, मूलविद्या, संगीत, नाट्य, चित्रपट व चित्रकला इ. कलांना

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class _____ Div. _____ Roll No. 5175

Suppliment No. _____ Subject H.S.R.M.

Test / Tutorial No. _____

त्यांनी आश्रय दिला. गावोगावी तालमी, माखोडे बांधव्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. विविध कलाकारांना आश्रय दिल्याने विविध क्षेत्रात प्रगती घडून आली. त्यांनी पत्रकार, लेखक, कवी, शाहीर, जलसाकार आदींना आश्रय दिला. त्यांच्यामुळेच कोल्हापूर हे मल्लविद्येचे केंद्र म्हणून ओळखले जाऊ लागले.

① **आंतरजातीय विवाहाचा कायदा :**

महाराजांच्या काळात आंतरजातीय विवाह संमत नसल्याने ते बेकायदेशीर ठरविले जात होते. विवाह ही धार्मिक बाब मानल्यात येई. आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाहास व नोंदणी पद्धतीस मान्यता देणारा कायदा राजर्षी शाहु महाराजांनी 12 जुलै 1913 रोजी पास करून कोल्हापूर संस्थानास लावून केला. तर या कायद्याची अंमलबजावणीही केली. मराठा व धनगर समाजात 100 मिश्रविवाह घडवून आणले. त्यांनी आपली चुलत बहीण चंद्रप्रभा हिचा आंतरजातीय विवाह केला. इंदुरचे धनगर समाजाचे यशवंत होळकर यांचेशी त्यांचे लग्न लावून दिले.

अशा प्रकारे राजर्षी शाहु महाराजांनी समाजाच्या हितासाठी कार्ये केली आहेत.

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A II Div 4/11/2020 Roll No. 5178
Suppliment No. _____ Subject H.S.R.M
Test / Tutorial No. इती राजेप्र नाळे

1. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे सामाजिक कार्याचे परीक्षण करा ?
आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासात सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक कार्याद्वारे बहुजन समाजाला जागृत करून त्यांची सर्वांगीण क्षेत्रात प्रगती घडवून आणणारे प्रजाहितदक्ष सनादीश म्हणजे राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज होत. त्यांच्या कार्यमुळेच त्यांचे व्यक्तिमत्त्व केवळ कोल्हापूर संस्थानापुरतेच मर्यादित न राहता, आखिल महाराष्ट्रातच नव्हे तर भारतातही लोकप्रिय झाले.

सामाजिक कार्य =

(1) शैक्षणिक कार्य :-

छत्रपती शाहू महाराजांच्या फुलून कार्यात त्यांचे शैक्षणिक कार्य अतिशय महत्वाचे आहे. महात्मा फुले यांच्या प्रमाणेच सामाजिक सुधारणेच्या कार्यात त्यांनी शिक्षणाला प्रमुख स्थान दिले. शाहू महाराजांनी अधिकार गृहण केले तेव्हा बहुजन समाजात मॅट्रिक उत्तीर्ण झाले त्यांची संख्या अव्यवहारी खेड्यात प्राथमिक शाळा नव्हत्या. स्त्री-शिक्षण समाजात वाढले पाहिजे त्याशिवाय स्त्रियांच्या जीवनातील मागासलेपणा कमी होणार नाही याची जाणीव महाराजांना होती.

(2) सामाजिक सुधारणेचे कार्य :-

छत्रपती शाहू महाराजांच्या अगोदर सामाजिक जीवनात जातिव्यवस्थेचे प्राबल्य होते. जातिभेदाच्या परंपरेमुळे भारतीय समाजात राजकीय किंवा सामाजिक जीवनात फुलता नव्हती. जातिभेद ही (आपल्या) देशाच्या पुढ्याच्या

उज्जतीच्या मागातील पोंड आहे. ती दूर काठ्यासाठी महाराजांनी प्रयत्नांची परकस केली. जातिभेद सदेर्भात महाराजांनी केवळ विचारच मांडले नाहीत तर आपल्या वैयक्तिक वागव्यातून या विषयी समाजासमोर आवर्षी उभा केला. आवश्यक असे कार्य करून या विचाराच्या अंमलबजावणीचे कार्य केले.

3] वेदोक्त प्रकरण

शाहू महाराजांच्या जीवनातच नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राच्या सामाजिक जीवनात अमुलाग्र बदल करणारे प्रकरण म्हणजे वेदोक्त प्रकरणा कडे पाहिले जाते. महाराजांनी सुरुवातीपासून जातिभेदाचा विरोध करून समाजसिद्धेद्वारे दारुणाचा स्वीकार केला होता. सनातनी प्रवृत्तीचा स्वीकार करून समाजातील आपले स्थान दिकव्याचा प्रयत्न करणाऱ्या ब्राह्मणांना हे मान्य नव्हते. सनातनी ब्राह्मणांनी करवीर राज्यात आपल्या अल्कारी वर्णवर्चस्वाच्या प्रवृत्तीमुळे अक्षरशः हेदोस घातला होता. पंजरी ब्राह्मण झाला म्हणजे तशी तो तिन्ही लोकी झोपू. या हिताच्या विचारस आचार दारा होता.

4] अस्पृश्योद्धार

अस्पृश्यता ही म्हणजे मानवजातीला लागलेला कुलंक असून सामाजिक समतेच्या दृष्टीने तो हानिकारक आहे. याची जाणीव महाराजांना होती. जन्माधिष्ठित वर्णव्यवस्थेवून अनेक जाती व जातीभेद निर्माण झाले. समाजाचे स्वरूप विरुद्धीत बनले. भेदातून द्वेष निर्माण झाला व देशाची हुकी नष्ट झाली. समाजाचे स्वरूप विरुद्धीत बनले. जातिबंधने व दारिद्र्य यांनी गांजलेल्या समाजात महाराजांनी शिक्षणाची आवड निर्माण केली. अस्पृश्य मुलांना प्राथमिक शिक्षण मोफत मिळेल अशी व्यवस्था केली. १९०६ साली कोल्हापूर येथे अस्पृश्य मुलांसाठी 'मिस क्लॉफ वसतिगृह' सुरू केली.

13

5] वेठबिगारी बंद

महाराजांनी वेठबिगारी बंदीदार करायला बंद केली.

वेगळीवारी व बलुतेदारीमुळे महाराजांनी कमीपणा स्वीकारावा लागतो. लावरीने वागावे लागते याची जाणीव महाराजांना होती.

६। स्त्रियांची स्थिती सुधारणा

समाजातील स्त्रियांची स्थिती सुधारण्याच्या कार्याला महाराजांनी महत्त्व दिले. स्त्री-शिक्षणाचा चालना दिली. स्त्रियांच्या बाबतीत प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे केले. स्त्रियांशीक्षित झाल्या कुटुंब, समाज व पर्यायाने देशाचा विकास होईल. असा त्यांचा विश्वास होता. आंतरजातीय विवाह घडवून घडवून आणला.

७। ब्राह्मणेतर चळवळ

स्वराज्याच्या महाराजांच्या वास्तववादी रचनेमुळे त्यांनी सार्वजनिक शिक्षणप्रसार व जातिभेदाची बंधने शिथिल करण्यास निरनिराळ्या उपाययोजना केल्या. कायदे केले. बहुजन समाजात शिक्षणप्रसार करणे धार्मिक बंधनातून समाजाला राजकीय हक्क मिळवून देणे हे त्यांनी आपले कार्य मानले. समान संधीसाठी सामाजिक, आर्थिक शोकातिके लक्ष देऊन बहुजन समाजाच्या मिळवून देणे हे ब्राह्मणेतरचळवळीचे प्रमुख सूत्र होते.

८। कला क्षेत्राचा विकास

छत्रपती शाहू महाराजांनी जुन्या राजवाड्यात आखाडा बांधून दिला. कुस्त्र्यासाठी खासबाग तयार केले. निरनिराळ्या पहिलवानांना बालोपासनेसाठी आवश्यक ते सर्व सहकार्य केले. समाजात व्यायामाची आवड निर्माण केली. कोणत्याही जातीचा विचार न करता कलागुणांना वाव दिला. गणपतराव, भीशी, केशवराव भोसले, यांच्यासारख्या नाटकारांना वा नटाना महाराजांचा आदर होता. लखनजी, पखवाजवादक यांच्या कलागुणांचे महाराज मौलुक करत. चित्रकार श्री दत्तात्रेय यांनी आनंदराव चेंदूर पेंडर यांना महाराजांनी दिलेल्या प्रातिपदिकांमुळे महाराष्ट्रात

विक्रम संवत् १९५५ मंगळवार १५ ज्येष्ठ शुद्ध १५

(9) मराठा समाजाचे धर्मपंथ

शाहू महाराजांच्या शासकीय, राजकीय आणि सामाजिक सुधारणांच्या मार्गात जगत दुरुन यांचा नेहमीच अडथळा व विरोध करित होता. हा विरोध सत्ता धर्मसत्ता पठिशी होऊन ते करित राहिले. तेव्हा महाराजांनी मराठ्यांसाठी नवे धर्मपंथ उभे करून शंकराचार्यांची सार्वभौम धर्मशास्त्री नष्ट करण्याचा निश्चय केला.

(10) करवीर नगरीचा विकास

कोल्हापूर हे त्याचे गाव आहे हे अनेक गाव त्या लक्षांनी व्यापले आहेत तसेच अनेक कुंडे, झरणी आहेत. कोल्हापूरत आरोग्यसुविधा, नगरचर्चनील सौंदर्याची वाढ व सुधारणा, सार्वजनिक सुखसोई यांच्याकडे लक्ष दिले. कोल्हापूरचा सर्वांगीण विकास केला.

(11) जातीभेद निर्मुलनाच्या प्रयत्न

समाजात विविध जाती, उपजाती आणि जमाती होत्या, प्रत्येक जाती धर्माचे विविध रिती-रिवाज ही होते. त्यांच्यात सामाजिक हेतू राहणे अशक्य होते. समाजात जातिभेदाची कल्पना स्वढा होती.

(12) आंतरजातीय विवाहाचा कायदा

महाराजांच्या काळात आंतरजातीय विवाह संमत नसल्याने ते वेकाथवेशारि ठरविले जात होते. विवाह ही धार्मिक बाब मानल्यात येई. आंतरजातीय व आंतरधार्मिक विवाहास व नोंदणी पद्धतीस मान्यता देणारा कायदा राजर्षी शाहू महाराजांनी १२ जुलै १९३७ रोजी पास केला. प्रकरे राजर्षी शाहू महाराजांनी समाजाच्या हितासाठी कार्य केले आहेत.

135

10
10
" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Signature of
Supervisor

Rheshde

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class बी. ए. - II, सेम - IV Div. 4/11/2020 Roll No. 5259

Suppliment No. _____ Subject HSRM

Test / Tutorial No. Rajnandini Ramesh Salokhe

प्रश्न राजर्षी शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्यांचे परीक्षण करा.
कोल्हापूर संस्थानचे छत्रपती असलेले शाहूमहाराज हे एक थोर समाजसुधारक होते. महात्मा जोतिबा फुलेंच्या मृत्यूनंतर शाहू महाराजांनी सत्यशोधक समाजास नेतृत्व व मार्गदर्शन पुरवले. त्यांचा जन्म २६ जून, १८७४ मध्ये कोल्हापूर जिळ्यातील 'कागल' या गावातील बाटवे कुटुंबात झाला. त्यांचे मूळ नाव यशवंतराव होते. सामान्य लोकांना शिक्षण व रोजगार पुरवून छत्रपती शाहूंनी त्यांच्या उन्नतीचे कार्य केले. त्यांचे सामाजिक कार्य पुढीलप्रमाणे:-

i) ब्राह्मणेतर चळवळ: ब्राह्मणांनी छत्रपती शाहूमहाराजांना वेदोक्त विधी पार पाडण्याच्या अधिकार नाकारला. यातूनच वेदोक्त प्रकरण उद्भवले. महाराजांनी आपल्या राजवाड्यात वैदिक विधी करण्याचा आदेश १९०१ मध्ये काढला. व मंदिरामध्ये ब्राह्मणेतर पुरोहित नेमले. मराठा जातीतील युवकांना वैदिक विधी पार पाडण्याचे प्रशिक्षण देण्यासाठी महाराजांनी आस पुरोहित शाळा स्थापन केली. या धटनेमुळे समाज हा ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर अशा दोन वर्गात विभागला गेला आणि ब्राह्मणेतरांनी ब्राह्मणांच्या वर्चस्वाविरुद्ध चळवळ सुरु केली.

ii) कुलकर्णी वतनाचे उच्चाटन: कुलकर्णी वतनहार हा ग्रामीण समुदायाच्या विकासाच्या मार्गीतील मोठा अडथळा आहे, याची शाहूमहाराजांना खात्री झाली. म्हणूनच त्यांनी १९१८ मध्ये कुलकर्णी पहावर आनुवांशिकतेनुसार नियुक्ती करण्याची पध्दत नष्ट करणारा व त्याऐवजी तळाठी पध्दती सुरु करण्याचा आदेश काढला. त्यांनी तळाठी पहावर कनिष्ठ जातीतील अनेक व्यक्ती नेमल्या.

136

iii) अस्पृश्यता निवारण: कनिष्ठ जातींना त्रासदायक ठरवारी बळुता पध्दती छत्रपती शाहूमहाराजांनी १९१८ मध्ये नष्ट केली. १९१९ मध्ये त्यांनी आपल्या संस्थानात अस्पृश्यतापालनास बंदी घातली. आणि नळ, विहीरी, धर्मशाळा, दवाखाने व इतर सार्वजनिक ठिकाणेही अस्पृश्यांसाठी खुली केली. आंतरजातीय विवाहास पाठिंबा दिला आणि अशा विवाहाना वैधता मिळवून देण्यासाठी एक कायदा संमत केला. त्यांनी स्वतः अस्पृश्यांच्या हातचे चहापान स्विकारून अस्पृश्यता न पाळण्याचा आदर्श इतरांना घालून दिला.

iv) कनिष्ठ जातींना आरक्षण: त्याकाळी उच्च जातींना शिक्षण घेण्याचा अधिकार व संधी होती आणि कनिष्ठ जातींना शिक्षण घेण्याचा अधिकार नाकारला होता. ही विषमता नष्ट करण्यासाठी शाहूमहाराजांनी २६ जुलै १९०२ रोजी एक आदेश संमत करून शासकीय सेवेत ब्राह्मणेतरांना १५०% जागा राखीव ठेवल्या. जेव्हा जागा रिक्त होत तेव्हा त्यावर सुशिक्षित ब्राह्मणेतरांची नेमणूक केली जाई. आपल्या राज्यात त्यांनी नागरी आणि लष्करी सेवेत अस्पृश्यांना सुद्धा नेमले.

v) सत्यशोधक समाज आणि आर्य समाजाची स्थापना: महात्मा जोतिबा फुलेंच्या मृत्यूनंतर उडावलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या चळवळीचे नेतृत्व १९११ मध्ये कोल्हापूरत पुनरुज्जीवन करून तिचे नेतृत्व केले. मराठा नेत्यांनी सुरु केलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या कार्यास त्यांनी प्रोत्साहन, वित्तसहाय्य व नैतिक पाठबळ पुरवले. १९१३ मध्ये त्यांनी कोल्हापूरत सत्यशोधक विद्यालय स्थापन करून त्यामध्ये एका न छनगराच्या सुशिक्षित मुलास शिक्षक म्हणून नेमले. त्यामुळे ते म. फुलेंचे असेचुरे वारसदार ठरले.

शाहूमहाराज हे आर्य समाजाच्या कार्येही प्रभावित झाले होते. म्हणून त्यांनी आपल्या संस्थानात आर्य समाजाची स्थापना १९१८ मध्ये केली व राजाराम महाविद्यालय, ट्रेनिंग कॉलेज यासारख्या शिक्षण संस्थांची जबाबदारी आर्य समाजावर सोपवली. शाहूमहाराजांच्या मदतीने आर्य समाजाचे विविध सामाजिक व शैक्षणिक सुधारणा घडवून आणण्यासाठी योगदान दिले.

vi) लोकशाहीचे पुरस्कर्ते : शाहू महाराजांनी वर्गविहीन व समतावादी समाजावर विश्वास होता. ते लोकशाहीचे पुरस्कर्ते होते. १९१९ मध्ये त्यांनी कोल्हापूर नगरपालिकेचे प्रशासन हे निवडून आलेल्या प्रतिनिधींकडे सोपवले त्यामध्ये मागासवर्गीतील काही उमेदवारही निवडून आलेले होते. कुलकर्णी वतने नष्ट केल्यानंतर त्यांनी ग्रामपंचायती स्थापन केल्या. मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाने कनिष्ठ जातींना जातिव्यपस्थेने निर्माण केलेल्या समस्यांवर मात करण्यास समर्थ बनवले असा महाराजांचा दृढ विश्वास होता.

vii) शेती विकासास प्रोत्साहन : शेतकऱ्यांच्या जीवनमानाचा स्तर उंचवण्यासाठी व शेती विकासासाठी शाहू महाराजांनी भोबावती नदीवर राधानगरी नावाचे धरण बांधले. त्यावेळी कुशल कामगार व तज्ज्ञ अभियंते उपलब्ध नसतानाही त्यांनी हे धरण बांधले. त्यांनी शेतीच्या क्षेत्रात काही नवीन प्रयोगही केले. नवीन कृषी तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांत लोकप्रिय करण्यासाठी त्यांनी १९१२ मध्ये किंग मुडवर्ड कृषी संस्था स्थापन केली. लोकांमध्ये शेतीविषयीची आवड निर्माण करण्यासाठी त्यांनी अनेक येड्यांत कृषीविषयक यात्रा व प्रदर्शने आयोजित केली.

viii) विविध कलांना आश्रय दिला : राजर्षी शाहू महाराजांना विविध कलांचे छंद होते. शिकार, मल्लविद्या, संगीत, नाट्य, चित्रपट, चित्रकला इ. कलांना त्यांनी आश्रय दिला. ते स्वतः कुस्ती खेळत, प्राण्यांशी झुंज देत असत. पैलवानांना छुशक देत. गावोगावी तालमी, आखाडे बांधण्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी अनेक नामवंत पैलवान तयार केले. विविध कलांचे पुनरुज्जीवन केले. त्यांनी पत्रकार, लेखक, कवी, शाहीर, जलसाकार आदींना आश्रय दिला. आपल्या २२ वर्षांच्या कारकिर्दीत कोल्हापूर शहराला त्यांनी कलापूर बनवले. त्यांच्यामुळे कोल्हापूर हे मल्लविद्येचे केंद्र म्हणून ओळखले जाऊ लागले. १८९४ ते १९२२ ही त्यांची २८ वर्षांची कारकिर्द कोल्हापूर संस्थानाला नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राला कलाटणी देणारी ठरली.

(x) वेठबिगारी बंद - महाराजांनी वेठबिगारी, बलुतेदारी कायमची बंद केली. वेठबिगारी आणि बलुतेदारीमुळे अस्पृश्य लोकांना कमीपणा स्वीकारावा लागतो याची महाराजांना जाणीव होती. १८४९४ पासूनच विठ वेठबिगारीची पध्दत बंद करून राजांनी अब्राहमणांना संस्थानात नोकऱ्या देण्यास सुरुवात केली.

(x) अन्य कार्ये - मोतीबाग तालमीची स्थापना. शाहुपुरी ही घुळ्यांची बाजार पेठ स्थापन केली. कोल्हापूर संस्थानात गोवथ बंदी कायदा केला. शाहू मिलची स्थापना केली. पाटील शाळांची स्थापना. बहुजन समाजाला राजकीय हक्क मिळवून देण्यासाठी निपाणी येथे डेक्कन रयत संस्थेची स्थापना केली. १९१७ च्या वटहुकुमाने संस्थानात प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करण्यात आले. १९१९: स्त्रियांना क्रूरपणे वांगवण्यात प्रतिबंध करणारा कायदा संमत. उद्योगांना चालना देण्यासाठी गडहिंग्लज व शिरोळ या गावातून जिनिंग फॅक्टरी सुरू केली. को-ऑपरेटिव्ह सहकारी सोसायटीची स्थापना.

आधुनिक महाराष्ट्रातील बहुजन समाजाच्या सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिक उध्वारासाठी कोणतीही तडजोड न करता आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत अटणारा सर्वांगपूर्ण राष्ट्रपुरुष म्हणून राजर्षी शाहू महाराजांना समाजसुधारकांमध्ये अग्रस्थान ह्यावे लागते. त्यांच्या कार्यामुळे महाराष्ट्राच्या पुरोगामित्वाची प्रतिभा साकारली गेली.

Shree...

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B.A-II, Sem-IV Div _____ Roll No. 5168

Suppliment No. _____ Subject H5RM

Name - Muskan Abdulgani Mujawar
Test / Tutorial No. _____

प्र.१ राजर्षि ल.राठू महाराजांच्या सामाजिक कार्याची परीक्षण करा.

कोल्हापूर संस्थाने छत्रपती राठूमहाराज हे एक धीर समाजसुधारक होते. महात्मा जोतिबा फुलेंच्या मृत्यूनंतर राठू महाराजांनी सत्यशीलक समाजास नेतृत्व व मार्गदर्शन पुरवले. त्यांचा जन्म २६ जून १८७५ मध्ये कोल्हापूर जिल्ह्यातील 'कागल' या गावातील छारगे कुटुंबात झाला. त्यांचे मूळ नाव यशवंतराव होते. सामान्य लोकांना शिक्षण व रोजगार पुरवून छत्रपती बाळूंनी त्यांच्या उन्नतीचे कार्य केले. त्यांचे सामाजिक कार्य पुढीलप्रमाणे.

सामाजिक कार्य

- १) ब्राह्मणेतर चळवळ
- २) कुलकर्णी वतनाचे उच्चाटन
- ३) अस्पृश्यता निवारण
- ४) कनिष्ठ जातींना आपसात
- ५) सत्यशीलक समाज आणि आर्थी समाज यांची स्थापना
- ६) लोकशाहीचे प्रवर्तक
- ७) शेती विकासास प्रोत्साहन
- ८) विविध कलांना आसय दिला.
- ९) वेठबिगारी बंद
- १०) अन्य कार्य

ब्राह्मणेतर चळवळ

ब्राह्मणांनी छत्रपती बाळूमहाराजांना वेदीक विधी पार पाडण्याचा अधिकार नाकारला. यानुसार वेदीक स्तरात उद्वेग झाले. महाराजांनी आपल्या राजवाड्यात वेदिक विधी करण्याचा आदेश १९०१ मध्ये काढला. व मंदिरामध्ये ब्राह्मणेतर प्रवेशित केले. मराठा जातीतील युवकांना वेदिक विधी पार पाडण्याचे प्रशिक्षण देण्यासाठी महाराजांनी खास फुले व राठू स्थापन केली. या

धर्मीयते समाज हा ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर असा दोन वर्गांत विभागला गेला. आणि ब्राह्मणेतरांनी ब्राह्मणांच्या कर्मस्वाधिकार्य चळवळ सुरू केली.

ii) **कुलकर्णी वतनची उच्चाटन**: कुलकर्णी वतनदार हा ग्रामीण समुदायाच्या पिकांमार्फत या मार्गातील मीठा अडथळा आहे, याची शाहूमहाराजांनी लीखाती झाली. म्हणूनच त्यांनी 1918 मध्ये कुलकर्णी प्रदात आकुवांषिकतेनुसार नियुक्त करण्याची पद्धत नष्ट करणारा व त्याऐवजी तलाठी पध्दती सुरू करण्याचा आदेश काढला. त्यांनी तलाठी प्रदात कनिष्ठ जातीतील कनिष्ठ व्यक्ती नेमल्या.

iii) **अस्पृश्यता निवारण**: कनिष्ठ जातींना त्रासदायक करणारी वस्तुता पध्दती रद्द करणे याबाबत शाहूमहाराजांनी 1918 मध्ये नष्ट केली. 1919 मध्ये त्यांनी आपल्या संस्थानात अस्पृश्यतापालनास बंदी घातली आणि तळ, विहिरी, धर्मशाळा, दवाखाने व इतर सार्वजनिक ठिकाणेही अस्पृश्यासाठी खुली केली. आंतरजातीय विवाहस पार्श्विका दिला आणि अशा विवाहांना वेद्यता मिळवून देण्यासाठी एक कायदा संमत केला. त्यांनी स्वतः अस्पृश्यांच्या हाती वहापण स्विकारून अस्पृश्यता न पाळण्याचा आदेश इतरांना घालून दिला.

iv) **कनिष्ठ जातींना आरक्षण**: त्याकाळी कनिष्ठ जातींना शिक्षण घेण्याचा विरोध अधिकार व संधी होती आणि कनिष्ठ जातींना शिक्षण घेण्याचा अधिकार राजारत्ना होता. ही विषमता नष्ट करण्यासाठी शाहूमहाराजांनी 26 जुलै 1902 रोजी एक आदेश संमत करून शासकीय क्षेत्र ब्राह्मणेतरांना 50% जागा राखित ठेवण्याचे एक जागा रिकत होत तेव्हा त्यावर सुशिक्षित ब्राह्मणेतरांची नेमणूक केली जाई. आपल्या राज्यात त्यांनी नागरी आणि लष्करी क्षेत्रे अस्पृश्यांना खुल्या केले.

v) **सत्यशोधक समाज आणि आर्य समाज यांची स्थापना**: महात्मा जोतिबा फुलेंच्या मृत्यूनंतर घडावलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या चळवळीचे इ.स 1911 मध्ये कोल्हापूरत पुनरुज्जीवन करून निर्मि वेदव्य केली. मराठा, तेल्यांनी सुरू केलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या कार्यास त्यांनी प्रोत्साहन, वित्तसहाय्य व नैतिक पाठवळ पुरवले. 1913 मध्ये त्यांनी कोल्हापूरत सत्यशोधक विद्यालय स्थापन करून त्यामध्ये एका घतगराच्या सुशिक्षित मुलाम शिक्षक म्हणून त्यामुळे ते महात्मा फुलेंचे खोरेखुरे धर्म वारसदार ठरले.

शाहूमहाराज हे आर्थी समाजाच्या कार्यातील प्रभावित झाले होते. म्हणून त्यांनी आपल्या संस्थांना आर्थी समाजाची स्थापना 1918 मध्ये केली व राजाराम महाविद्यालय, ट्रेनिंग कॉलेज यासारख्या शिक्षण संस्थांची जबाबदारी आर्थी समाजावर सोपवली, शाहूमहाराजांच्या मतांनी आर्थीसमाजाने विविध सामाजिक व शैक्षणिक सुधारणा घडवून आणून मोठे योगदान दिले.

vii) लोकशाहीचे पुरस्कर्ते : शाहूमहाराजांनी पूर्णपणे व समतावादी समाजावर विश्वास होता ते लोकशाहीचे पुरस्कर्ते होते. 1919 मध्ये त्यांनी कोल्हापूर नगरपालिकेचे प्रशासन हे निवडून आलेले. प्रतिनिधींकरिता सोपविले त्यामध्ये नागासवर्गातील काही उमेदवारी निवडून आलेले होते. कुलकर्णी वगैरे नष्ट केल्यानंतर त्यांनी ग्रामपंचायती स्थापना केल्या. मीणा व सक्तीच्या शिक्षणाने कनिष्ठ जातींना जातिव्यवस्थेने निर्माण केलेल्या समस्यांवर मत करव्यास समर्थ ठरवले असा महाराजांच्या दृष्टी विश्वास होता.

viii) शेती विकासास प्रोत्साहन : शेतकऱ्यांच्या जीवनमानाचा इतर उंचवण्यासाठी व शेती विकासासाठी शाहूमहाराजांनी मीणावती नदीवर रथानगरी नावाचे धरण बांधले त्यावेळी कुशल कामगाव व नज्ज अमिरीचे उपलब्ध नसतानाही त्यांनी हे धरण बांधले. त्यांनी शेतीच्या क्षेत्रात काही नवीन प्रयोगही केले. नवीन कृषी तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांत लोकप्रिय करण्यासाठी त्यांनी 1912 मध्ये किंग एडवर्ड कृषी संस्था स्थापन केली लोकांमध्ये शेतीविषयीची जागरूकता निर्माण करण्यासाठी त्यांनी अनेक शैक्षणिक व्यंजनात कृषीविषयक धाता व प्रदर्शने आयोजित केली.

viii) विविध कलांना आत्मय विला : राजर्षी शाहू महाराजांना विविध कलांचे खंड होते. गीतकार, मल्लविद्या, संगीत, नाट्य, चित्रपट, चित्रकला इत्यादी कलांना त्यांनी आत्मय विला. ते स्वतः कृती घेऊन, प्राण्यांशी संज देत असत. पैलवानांता घुराक देत. गावोगावी तालमी, आखाडे बांधण्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी अनेक नामवंत पैलवान तयार केले. विविध कलांचे पुढाकार घेऊन त्यांनी पत्रकार, लेखक, कवी, शाहीर, जलसा काव्य सादीता आत्मय विला. आपल्या 22 वर्षांचीच्या काळातील कोल्हापूर शहराला त्यांनी कलापूर ठरवले त्यांच्यामुळे कोल्हापूर हे मल्लविद्यांचे केंद्र म्हणून ओळखले जाऊ लागले. 1894 ते 1922 ही त्यांची 28 वर्षांची कारकिर्द कोल्हापूर संस्थावाला नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राला महाराणी

देवगरी बरली

ix)

वेठबिगारी बंद:

महाराजांनी वेठबिगारी, बुलतेदारी कायमची बंद केली. वेठबिगारी आणि बुलतेदारीमुळे अन्याय लोकांना कमीपणा स्वीकारावा लागतो. याची महाराजांना जाणीव होती. 1994 पासूनच वेठबिगारीची परत बंद करून राजांनी अब्राहमणाती संस्थानात तीकर्या देण्यास सुरुवात केली.

x)

अन्य कार्य:

मौतीबाग तालमीची स्थापना. बाहुपूरी ही गुळगुळी वानावपेठ स्थापना केली. पाटील बाकांची स्थापना. वडुगत समाजाला राजकीय बँक मिळवून देण्यासाठी निपाणी येथे बँक बनवण्यात येत. संघ संस्थेची स्थापना केली. कोल्हापूर संस्थानात गौधे बंदी कायदा केली. शाहू मिलची स्थापना केली. 1919 च्या वटवृक्षमाले संस्थानात प्राथमिक शिक्षण सफतीने करवण्यात आले. 1919 मित्यांना कुरपणे वागवण्यास प्रतिबंध करणारा कायदा संमत उदपीगांना चालना देण्यासाठी गठबिगलज व शिरीक या गावातून जिनिंग कॅम्परी सुरू केली. को-ऑपरेटिव्ह सरकारी सीसाथीची स्थापना.

आधुनिक महाराष्ट्रातील वडुगत समाजाच्या सामाजिक, बौद्धिक, व आर्थिक उद्वेगनासाठी कोणतीही तडतोड न करता आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत सततच संपूर्ण राष्ट्रकुरु पुत्रवृक्ष म्हणून राहण्याचा बाहु महाराजांना समाजसुधारकांमध्ये अग्रस्थान देणे लागते. त्यांच्या कार्यामुळे महाराष्ट्राच्या पुरोगमित्वाची प्रतिमा स्वीकारली गेली.

143

10/10

"ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार"
- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Signature of Supervisor

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B.A.II Div _____ Roll No. 5179

Suppliment No. Satyajyoti Ashok Nandgaonkar Subject H.S.R.M

Test / Tutorial No. Home Assignment

1. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे सामाजिक कार्याचे परिष्करण करा.
→ आधुनिक काळात महाराष्ट्राच्या इतिहासात सामाजिक आर्थिक शैक्षणिक कार्यद्वारे बहुजन समाजाला जागृत करून त्यांनी सर्वांगीण क्षेत्रात प्रगती घडवून आणणारे प्रजाहितक्षी सत्ताहीन महान्नेच राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज होत. त्यांच्या कार्यमुळेच त्यांचे व्यक्तिमत्त्व केवळ कोल्हापूर संस्थानापुरतेच मर्यादित न राहता अखिल महाराष्ट्रातच नव्हे तर भारतातही लोकप्रिय झाले.

सामाजिक कार्य =

1) शैक्षणिक कार्य :

छत्रपती शाहू महाराजांच्या मुख्य कार्यात त्यांचे शैक्षणिक कार्य अतिशय महत्त्वाचे आहे. महात्मा फुले यांच्या प्रमोदच सामाजिक सुधारणेच्या कार्यात त्यांनी शिक्षणाला प्रमुख स्थान दिले. शाहू महाराजांनी अधिकार गृहण केले केले तेव्हा बहुजन समाजाला मॉडर्न उल्लेखी ज्ञाने. त्यांची संख्या अल्प होती. खेड्यात प्राथमिक शाळा नव्हत्या. स्त्री-शिक्षण समाजाला वाढले पाहजे त्याशिवाय स्त्रियांच्या जीवनातील मागासलेपणा कमी होणार नाही याची जाणीव महाराजांना होती.

2) सामाजिक सुधारणेचे कार्य -

छत्रपती शाहू महाराजांच्या अगोदर सामाजिक जीवनात जातीव्यवस्थेचे प्राबल्य होते. जातीभेदाच्या परंपरेमुळे भारतीय समाजाला राजकीय किंवा सामाजिक जीवनात मुक्तता नव्हती. जातीभेदाची आपल्या देशाच्या

155

उन्नतीच्या सांगितिलेले पोट आहे. ती दूर करण्यासाठी महाराजांनी सयत्नाची परकासा केली. जातीभेद संदर्भात महाराजांनी केवळ विचारच मांडले नाहीत तर आपल्या वैयक्तिक वागण्यातून याविषयी समाजासमोर आदर्श उभा केला. आवश्यक असो कायदे करून या विचाराच्या अंमलबजावणीचे कार्य केले.

3) वेदोक्त प्रकरण :-

ब्राह्मण महाराजांच्या जीवनात नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राच्या सामाजिक जीवनात आमुलाग बदल करणारे प्रकरण म्हणजे वेदोक्त प्रकरण. कडे पाहिले जाते महाराजांनी सुरुवातीपासून जातीभेदाचा विरोध करून समाजमिमुख धोरणाचा स्वीकार केला होता. सनातनी प्रवृत्तीचा स्वीकार करून समाजातील आपले स्थान टिकवण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या ब्राम्हणां हे मान्य नव्हते. सनातनी ब्राम्हणांनी करवीर राज्यात आपल्या अहकारी वर्गवर्चस्वाच्या प्रवृत्तीमुळे अक्षरशः हेदास घातला होता. जरी ब्राम्हण ज्ञाना भूषण तरी तो तिन्ही लोक श्रेण्या ही त्यांची विचारास आधार होता.

4) अस्पृश्यता :-

अस्पृश्यता म्हणजे मानवजातीला लागलेला कलंक असून सामाजिक समीच्या दृष्टीने तो हानिकारक आहे. जन्माधिष्ठित वर्गव्यवस्थेपासून अनेक जाती व जातीभेद निर्माण झाले समाजाचे स्वरूप विस्कळीत व नवे भेदातून द्वेष निर्माण झाला व देशाची मुकी नष्ट झाली. जातीबंधने व दारिद्र्याची मानलेल्या समाजात महाराजांनी शिक्षणाची आवठ निर्माण केली. अस्पृश्य मुलांना प्राथमिक शिक्षण देत मिळेल अशी व्यवस्था केली. उपठर सान्नी

145

कीलहापुर रोड अस्पृश्य मुनांसाठी 'मिस क्लॉक' वसतिगृह
शुरू केली.

5) वेठबिगारी बंद :-

महाराजांनी वेठबिगारी बलुतेदारी कायद्याने बंद
केली. वेठबिगारी व बलुतेदारीमुळे महाराजांना कमीपणा
स्वीकारावा लागतो. लोचारीने वागावे लागते याची
जाणीव महाराजांना होती.

6) स्त्रियांची स्थिती सुधारणा :-

समाजातील स्त्रियांची स्थिती सुधारण्याच्या
कार्याला महाराजांनी महत्त्व दिले. स्त्री-शिक्षणाला
चालना दिली. स्त्रियांच्या बाबतीत प्राथमिक शिक्षण
मोकल व सक्तीचे केले. स्त्रिया शिकून कुटूंब
समाज व पर्यायाने देशाच्या विकास होईल असा त्यांचा
विश्वास होता. आंतरजातीय विवाह घडवून आणला.

7) ब्राम्हणेतर चळवळ :-

स्वराज्याच्या महाराजांच्या वास्तवादी रचनेमुळे
त्यांनी सार्वजनिक शिक्षणप्रसार व जातीभिदाची बंधने
शिथिल करण्यास निरनिराळ्या उपाययोजना केल्या.
कार्ये केले. बहुजन समाजाला शिक्षणप्रसार करणे
धार्मिक बंधनानून समाजाला राजकीय हक्क मिळवून देणे
हे त्यांनी आपले कार्य मानले. सामान्य संधीसाठी
सामाजिक आर्थिक शैक्षणिक हक्क व बहुजन समाजाला
मिळवून देणे हे ब्राम्हणेतर चळवळीचे प्रमुख सूत्र होते.

8) काला क्रीडा क्षेत्राचा विकास :-

छत्रपती शाहू महाराजांनी जुन्नारच्या
आखण बांधून दिली. कुस्त्यासाठी खोसले तयार
केले. निरनिराळ्या पहिलवानांना बालपार्लिसाठी

आवश्यक ते सर्व सहकार्य केले. समाजात व्यायामाची
आवड निर्माण केले.

9) मराठा समाजाचे धर्मपीठ :

शाहू महाराजांच्या शासकीय, राजकीय आणि
सामाजिक सुधारणांच्या मार्गाने जगत गुरुत यांचा नेहमीच
अडथळा व विरोध करित होता. हा विरोध सतत धर्मसत्ता
पाठीशी होऊन ते करित राहिले तेव्हा महाराजांनी
मराठ्यांसाठी नवे 'धर्मपीठ' उभी करून बांकराचार्याची
सार्वभौम धर्मशक्ती नष्ट करण्याचा निश्चय केला.

10) करवीर नगरीचा विकास :

कोल्हापूर ह्याचे गाव आहे हे अनेक गाव
14 तळ्यांनी व्यापले आहे तसेच अनेक कुंडे, दुष्के
आहेत. कोल्हापुरात आरोग्य सुविधा नगररचनेतील
सौंदर्याची वाढ व सुधारणा सार्वजनिक सुखसाई
यांच्या कडे लक्ष दिले. कोल्हापूरचा सर्वांगीण विकास केला.

11) जातीभेद निर्मुलनाचा प्रयत्न :

समाजात विविध जाती, उपजाती आणि
जमाती होत्या प्रत्येक जाती धर्माचे विविध रिती रिवाज
ही होते. त्यांच्यात सामाजिक मुक्त राहणे अशक्य
हीते. समाजात जाती भेदाची कल्पना रूढ हीता.
अशा प्रकारे शाहू महाराजांनी समाजाचे
दिनासाठी कार्य केले.

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class B.A-II (Sem-IV) Div 4/11/2020 Roll No. C5187

Suppliment No. Home Assignment Subject History of Social Reformers in Maharashtra

Test/Tutorial No. Omkar Sachin Palkhande [HSRM]

प्रश्न-1 राजर्षी शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्याची परिदृष्टी करा.

→ छत्रपती शाहू महाराजांच्या अगोदर सामाजिक जीवनात जातीव्यवस्थेचा प्राबल्य होतं. जातिभेदाच्या परंपरेमुळे भारतीय समाजात राजकीय किंवा सामाजिक जीवनात एकता अस्तित्वात नव्हती. समाजाचा विकास करून सामाजिक परिधर्तन करणे ही शाहू महाराजांची नुळकट होती. त्यामुळे त्यांनी आपल्या सत्तेचा उपयोग समाज सुधार-व्यासाठीच मोठ्या प्रमाणात केला. जातीयता अर्थात जातिभेद नष्ट करण्यासाठी त्यांनी विविध मार्गांचा अवलंब केला. जातीयतेची कृत्रिम बंधने मोडून टाकण्याची विविध व्याख्याने दिली. तसेच ठिकठिकाणी सामाजिक विधर्तने विरुद्ध परिषदा घेतल्या. महार, मांग व चांभार या अस्पृश्यांचे जीवन बरिष्ठ होते. त्यांना सार्वजनिक पाठावठे व मंदिरे खुली नव्हती. शाहू महाराजांनी राज्यातील सार्वजनिक पाठावठे व मंदिरे खुली केली. शाहू महाराज हे बालके नवले तर ते कृतीशील समाज सुधारक होते.

ब राजर्षी शाहू महाराजांनी केलेले सामाजिक कार्य पुढीलप्रमाणे

I अस्पृश्योद्धार - शाहू महाराज सत्तेवर आल्यावर कोल्हापूर संस्थानात दलितनाथी संख्या समाजात मोठ्या प्रमाणात होती. त्यांना शिक्षणाची गरज होती. दलित समाजाचे वसतिस्थान गावच्या बाहेर होते. समाजात त्यांना अत्यंत अपमानास्पद वागणूक दिली जात असे. संस्थानात अस्पृश्य समाजाची संख्या जवळपास लाखाच्या आसपास होती.

समाजात त्यांना शाळाच्या दृष्टी देण्यात आल्यामुळे महाराजांनी अस्पृश्योद्धारचे कार्य हाती आल्यामुळे महाराजांनी घेतले यासाठी महाराजांनी कार्यदेशरिक्त निर्णय घेतले त्या अस्पृश्योद्धारसाठी पुढील पावले उचली.

I अस्पृश्य व्यक्तीसाठी असलेल्या शाळेच्या संख्येत त्यांनी वाढ केली.

II शाळेच्या संख्येवरून त्यांच्या मध्ये त्यांची संख्या झाली.

III व्यासगी अर्थातून उच्च दरबारी सरकारी अर्थातून ५ अशी एकूण १ वसतीगृहे त्यांनी चालविले.

IV अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना फी माफीची सवलत त्यांनी दिली. अस्पृश्य व्यक्तींना शासकीय कार्यालयत भरती दिली.

V शिक्षण, आरोग्य व इतर कोणत्याही सरकारी व्याख्यात अस्पृश्यता पाळू नये असा नियम त्यांनी केला.

149

II

I

अस्पृश्यांच्या विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृह राजर्षी शाहू महाराजांनी 14 एप्रिल

१७०४ मध्ये अस्पृश्य विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृह सुरू

केली. अस्पृश्य वर्गासाठी अस्पृश्यमुख्य सुशिक्षित

आणि सुधारणावादी पुढारी निर्माण व्हावेत.

II

तसेच यांची आर्थिक उन्नती व्हावी या

उद्देशाने या - वसतीगृहाची स्थापना केली जाई महा

राज्यांनी - रविवार पेठेतील १५ खोल्यांची इमारत या

वसतीगृहात देऊन वार्षिक ५५ रुपये अनुदान मंजूर

केले. यापूर्वी महाराज्यांनी अशा विद्यार्थ्यांसाठी

हिकरीशेची वसतीगृहाची स्थापना करून घेतली

अस्पृश्य वर्गास मुसलमान विद्यार्थ्यांची सोय केली

होती. तसेच या अस्पृश्य मुलांच्या वर्गात कनि

समस्या उदभावल्यास त्या संस्थेच्या कार्यकर्त्यांना

ताबंदीबद्दल कुळवावेत असेही सांगण्यात आले.

III

कुळकर्णी वतने नष्ट होऊन त्यांच्या

कुळी होते. पारिळ व कुळकर्णी ही वतने

बातकापासून १९७२ होती. पारिळ जरी निश्चर

अशिक्षित असल्यास गावाच्या कारभार कुळकर्ण्या

च्याच हाती होता. पारिळ हा मराठा तर

कुळकर्णी ब्राम्हण ब्राम्हणेतर प्रकार व लेखक

मुकुंदराव पारिळ यांनी कुळकर्णी लीलामृत

हा ग्रंथ लिहून कुळकर्णीच्या कारवाया कपटनीती

व त्यांच्याकडून होणारी अन्याय यावर प्रकाश टाकला

IV

ग्रामशासन म्हणजे महात्मा फुले यांनी कुळकर्णीला

असल्याने कुळकर्णी आपल्या अधिकारचा दुरुव्यवहार

करून गरिबांच्या मातकी ठळकपणे फेरवदल करत

असे कुळकर्णी हे शावकारी करत, खोल्या नोंदी

वैत गावात गुप्त कारस्थाने करित म्हणून कुळ

कर्णी ही वतने रद्द करून पगार नोंदी नेमले

IV
I
मागासवर्गीयांसाठी आरक्षण
शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थान
नया कारभार 1874 साली घेतला यावेळी
कोल्हापूर प्रशासनात 71 अधिकार्यांपैकी 60 ब्राह्मण अ
कारी 111 ब्राह्मण अधिकारी होते महाराजांच्या
ध्यासणी नोकरीवर्गात 32 32 पैकी 42 ब्राह्मण न
वेलत होते

II
या वेळी ब्राम्हण लोकसंख्यापैकी
26 हजार लोक ब्राह्मणाने तत्सम नोकरीस बरिष्ठ
वर्गचे होते मागासवर्गीत एकही व्यक्ती नोकरीस नस
तसेच माजक्या जागा पुरवित्यावन ब्राह्मणांनी बळकावत
लेल्या ब्राम्हणे राज्यकारभारात समतोल निर्माण कर
साठी आपल्या जन्मदिनी 26 जुलै 1902 रोजी या
महाराजांनी एक आदेश जारित केला

V
I
जातीभेद निवृत्तनाचा प्रयत्न
समाजात विविध जाती, उपजाती
आणि जमाती होत्या प्रत्येक जाती धर्माचे विवि
रितिरिवाज ही होते त्यांच्यात सामाजिक ऐक्य राख
अशक्य होते समाजात जातीभेदयुक्त कल्पना
लेली जातीभेद हे देशाच्या ऐक्याच्या वा उन्नतीच्या
मार्गातील हे ब्रह्मणांचे प्रमुख अडथळे आहे

II
आपली सुधारणा केशव आपल्या
पुनी उंचावण्याचा प्रयत्न केला पाहिले असे कित्या
जातीभेद नष्ट होण्यासाठी कार काळ लागणार नाही
असे मत महाराजांचे होते सोनी आवश्यक त्या
ठिकाणी कायदे करून जाती निवृत्तना करण्याची
अमलबजावणी केली

IV
I
विविध कलांना आश्रय दिला
शाहू महाराजांना विविध
कलांचे शिकार मल्लविद्या संगति नाच
पत्रपट व चित्रकला इ. कलांना त्यांनी आश्रयदिला

151

I ने स्वता कस्ती खेवात प्राव्यांणी शुंज देत असत पैलवानांना खुराक देत गावोगावी तालमी, आखाडे बाधव्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी अनेक नामवंत पैलवान तयार केले.

II

विविध क्षेत्रात पुगती धडून आली महाराजांनी कलेचे पुमळुन्जीवन केले. त्यांनी फाकार, लेखक कवी, शारि, जलशाकार आदींना आश्रय दिला.

III

22 वर्षांच्या कारकिर्दीत कोल्हापूर शाहराला त्यांनी कोल्हापूर बनविले त्यांच्यामूले कोल्हापूर हे मल्लविदेय केंद्र म्हणून ओळखले जाऊ लागले. 18व्या ते 1922 ही त्यांनी 28 वर्षांची कारकिर्द कोल्हापूर संस्थानाला नवे तर संपूर्ण महाराष्ट्राला कलाशी देणारी ठरली.

VII

आंतरजातीय विवाहाचा कायदा -

I

महाराजांच्या काळात आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाह समज नसल्याने ते बकायदेशीर ठरविले जात होते. विवाह ही धार्मिक बाब मानल्यात येई. त्याद्वारे स्त्रियांचे शोषण केले जाई. तिला समाजात प्रथम स्थान दिले जाई. तिला स्त्रीविषयक समाज (ज) सुधारणेच्या क्षेत्रात हे एक क्रांतीकारक पाऊल होते. आंतर जातीय व धर्मीय विवाहास व नोंदणी पध्दतीस मान्यता देणारा कायदा बाहू महाराजांनी केला.

152

राज्यकारभार होती घेतल्यावर मिला
 लेल्या सत्ता व अधिकाराजाचा उपयोग संस्थानातील
 जनांच्या हितासाठी कल्याणाच्या प्रयत्न त्यांनी केला
 जती संस्थेच्याद्वारे निर्माण झालेली सामाजिक
 विषमता दूर करून समाजातील दुर्बल वर्गांना
 धाकाना न्याय मिळवून देण्याच्या हेतुने त्यांनी
 बहुजन समाजाचे नेतृत्व केले
 अशा प्रकारे राजर्षी बाबू महाराजांच्या
 सामाजिक कार्यचर्याचे परिचय होत.

III

IV

I

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B. A. - II DIV _____ Roll No. 5007

Suppliment No. Name - Bhatade Dhiregi Shivaji Subject HSRM

Test 7 Tutorial No. _____

प्र. 1) राजर्षी छ. शाहू महाराज यांच्या सामाजिक कार्याचे परिवर्तन करा ?

→ प्रस्तावना -

आधुनिक महाराष्ट्राने इतिहासात आपल्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक कार्यांसाठी बहुजन समाजातला जागरण करव्याचे व त्यांची सर्वांगीण प्रगती दखून घ्याव्याचे प्रजाहितदक्ष समाधी राहिले. महाराष्ट्र येथील राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज होय. महात्मा कुलेनी शुरु केलेले समाज सुधारणांचे कार्य पुढे नेव्याचे कार्य शाहू महाराजांनी केले. एक आदर्श राजा म्हणून शाहू महाराजांचा उल्लेख करणे महत्त्वाचे आहे. त्यांनी केलेल्या कार्यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्त्व कोल्हापूर संस्थानापुरते मर्यादित न राहता महाराष्ट्र व भारताची लोकप्रिय झाले. वि. रा. शिंदे यांनी राजर्षी शाहू महाराजांच्या बाबतीत म्हटले होते, शाहू महाराज गुलाम मराठा नव्हते. ब्राम्हणेतर ही नव्हते. ते नवयुगातील सर्वांगीण वाङ्मयपुरुष होते. ते महाराष्ट्राच्या विकासाचा एक मोठा स्वाभाविक गरज होते. हेच जास्त असे कोल्हापूर येथील अखिल भारतीय कुर्मी शत्रिय जातीय परिषदेने 1919 मध्ये शाहू महाराजांना राजर्षी पदवी किती देली. बहुजन समाजाची पारंपारिक बंधनातून सुटका करणे, त्यांना श्रुशिक्षित करविले, त्यांच्यात जागृती दखून घ्याव्याचे आणि त्यांना प्रगती बनविव्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्यांनी आपले कार्य मानले आणि त्यामुळे त्यांनी आपले कार्य आयुष्यभर करत केले.

सामाजिक सुधारणा -

समाजामध्ये विविध जाती आणि उपाती असल्यामुळे सामाजिक विषमता निर्माण झालेली आहे. समाजाचा विकास करून सामाजिक परिवर्तन करावे ही शाहू महाराजांची लक्षमण होती.

त्यामुळे त्यांनी आपल्या शक्तीचा उपयोग यमाज सुधारण्यासाठीच मोठे प्रमाणात केला. जातीशात्रा अर्थात जातीभेद नष्ट करण्याची त्यांनी विविध मार्गांचा अवलंब केला. जातीशात्राची कृत्रिम बंधने मोडून टाकण्यासाठी विविध ठिकाणी व्याख्येने दिली. तसेच ठिकठिकाणी सामाजिक विषमते विरुद्ध परिषदा घेतल्या, मद्यार, मांग व चाभ्या या आपुड्यांचे जीवन वाईट होते. त्यांना शैक्षणिक पाठगळे व मंदिरे खुली केली. शाहु महाराज हे नोबल जव्हते. तर ते कृतिशिव यमाज सुधारक होते.

① अस्पृश्योद्धार

शाहु महाराज शक्तीवर आध्यावर कोल्हापूर संस्था नात दयितांची संस्था यमाजात मोठ्या प्रमाणात होती. त्यांना शिक्षणाची गरज होती. दयित यमाजाचे क्यतिश्चान गावाच्या बाहेर होते. यमाजात त्यांना अत्यंत आपमानास्पद वागणुक दिली जात असे. संस्थानात अस्पृश्य यमाजाची संस्था जवळ पाय न त्यांच्या आसपास होती. यमाजात त्यांना आत्म्या दर्जा देण्यात आल्यामुळे महाराजांनी अस्पृश्योद्धारचे कार्य हाती घेतले. यासाठी महाराजांनी कार्यदेखीर निगधि घेतले. त्यांनी अस्पृश्योद्धारसाठी पुढील पावेत्ये उचलली.

① अस्पृश्य व्यक्तीसाठी उचलित्या शाळेच्या संध्येत त्यांनी वाढ केली. ② शाळेच्या संध्येवरून 1917 मध्ये त्यांची मळ्या 27 झाली.

③ खासगी खचतिन उव दश्वरी सरकारी श्चत्तिन द अशी मकुण 7 वसतिभूहे त्यांनी चालविली. पंढरपुर, नागपुर नाशिक येथे अचलित्या अस्पृश्यांच्या वसति-भूदास त्यांनी अरिब आर्थिक सहकार्य केले.

④ अस्पृश्य विद्याथ्यांना फी माफीची शक्यत त्यांनी दिली

⑤ अस्पृश्य व्यक्तींनी शासकीय कायमिथात भरती दिली.

⑥ अस्पृश्य व्यक्तींय इतर लोकशांनी यमतेची वागणुक दिली. पाहिले असे त्यांनी सांगितले. अन्धथा सरकारी अनुदास बंद करण्यात येईल.

6) अस्पृश्य रोगाप्रमाणेच असंपृश्य रोगांना तपासण्याच्या त्यांनी
गैवाबुचुषा करण्याबंदीच्या पक्कत आज्ञा जारी करण्यात
आल्या.

7) सार्वजनिक विहिरी, नदीचे पाठवेळे, किशोरीगुहे असंपृश्यांना
सुपी केली. असंपृश्यता पाळणाऱ्या व्यक्तीस कडक शासन
करण्याचा इशारा दिला.

8) जातीवाचक आडवर्णे बदलून कोल्हापूर संस्थानातील
असंपृश्यता नी मारठाबांधण यांची आडवर्णे लावली. असंपृश्य
सुर्यवंशी सक्ती घड्यात येते असा हुकूम त्यांनी काढला.

9) गंगाराम कांबळे या महार व्यक्तीला कोल्हापूरत हॉटेल्स
चायिवण्यासाठी त्यांनी आर्थिक मदत केली. ते स्वतःच्या
हॉटेल्समध्ये जात. चहा-फराळ घेत शुद्ध. रामच असे वासु
लागल्याने असंपृश्यतेची दाहकता कमी झाली.

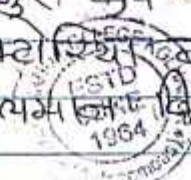
10) शिक्षण अयोग्य व इतर कोठ्याही सरकारी व्यत्यात
असंपृश्यता पाळू नये असा नियम त्यांनी केला.

11) कोल्हापूरचे, भुवानी मंदिर त्यांनी असंपृश्यांना सुवे केले.

12) राजर्षी शाहुंनी असंपृश्यता बाधवांना महाराज आपल्या
बरोबर घेवून दौरे करित असत. असंपृश्यांच्या सभ्या समेयनात
महाराज उपस्थित असत. त्यांच्यात मिशळत असत व त्यांच्या
हाताचे अन्न खात असत. बलुनेदारीची व वेठबिगरची पध्दत
बंद केली.

* असंपृश्यांचा विद्याश्यासिठी वसतिगृह

राजर्षी शाहु महाराजांनी 14 एप्रिल 1908 मध्ये
असंपृश्य विद्याश्यासिठी वसतिगृह सुरु केली. असंपृश्य वगशिठी
असंपृश्यातुनच सुशिक्षित आणि सुधारणावदी पुढारी निमणि
व्हावेत, तसेच त्यांची आर्थिक उन्नती व्हाती या उद्देशाने
या वत वसतिगृहाची स्थापना केली. शाहु महाराजांनी
शुक्रवार पेढेतील 25 खोल्यांची इमारत या वसतिगृहास
देऊन वार्षिक 55 रुपये अनुदान मंजूर केले. यापूर्वी
महाराजांनी भराठा विद्याश्यासिठी, विद्येश्यासिठी वसतिगृह
स्थापन करून यातही असंपृश्य व भुसयम विद्याश्याची
शोध

केयी होती. तसेच ज्या अशुभ्या मुवांच्या वगति काही
ग्रमच्या उद्भवल्याथ त्याच संस्थेच्या कार्य कर्यांना ताबडतोब
कळवावयात अथेही सांगण्यात आये.

कुसकणी वतन नष्ट -

खेड्याचे प्रमुख पाटील व कुसकणी होते.
पाटील व कुसकणी ही वतने जातकापासून रु 6 होती
पाटील जरी निरक्षर, अशिक्षित अन्वत्सधा आशल्यास गावाच्या
कारभार कुसकणीच्याच हाती होता. पाटील हा मराठा
असे. तर कुसकणी ब्राह्मण ब्राह्मणेत्तर पत्रकार व लखकु
मुकुंदराव पाटील यांनी कुसकणी पोल्यामृत हा ग्रंथ लिहून
कुसकणीच्या कारवाया कपटनीती व त्यांच्याकडून हेगारा
अन्वयथ यावर प्रकडा टाक्या म. फुले यांनी कुसकणीचा
आपल्या आधिकारांचा दुरुपयोग करून गारिवांच्या मायकी
हक्कांत फेर बदल करत असे कुसकणी हे यावकरी
करत झोठ्यानीदी ठेवत. गावात गुप्त कारस्थाने करीत
मधुन कुसकणी ही वतने रद्द करून पगारी तयारी नेणे.
ब्राह्मण कुसकणी जाणून - कुसुन ही वतने काढून घेतली
अथा समज परखत्या गोळा त्या निगिया विरोधात डॉ.
कृती कोटी टिळक मो. विजापुशुर यांनी शाहु महाराजांवर
प्रंचड टिका केयी. परंतु शाहु महाराजांनी आपल्या निगयि
बदलव्या नाही.

मागायतगयाथी आरक्षण.

शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानच्या
कारभार 1898 साली हांनी घेतल्या. यथेळी कोल्हापूरच्या
प्रशासनात 71 आधिकाऱ्यापैकी 60 ब्राह्मण आधिकाऱी
11 ब्राह्मणेत्तर होते. यथेळी महाराजांच्या आजगी नोकर
वगति 52 पैकी 42 ब्राह्मण व 7 ब्राह्मणेत्तर होते. यथेळी
वुलास पोळी संस्थेपैकी 26 हजार लोक ब्राह्मण नि तत्सम
परिष्ठ वगचि लोक होते. मागायतगतीय सकही व्यक्ती
नोकरीस नव्हती. तसेच मोजक्या जागा चित्पावन ब्राह्मणांनी

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

उत्ती

Class _____ Div _____ Roll No. _____

Suppliment No. _____ Subject _____

Test / Tutorial No. _____

बळकावत्या होत्या. त्यामुळे राज्यकारभारात समतोल निर्माण करण्यासाठी आपल्या जन्मदिनी 26 जुलै 1902 रोजी शाहु महाराजांनी एक आदेश जाहीर केला. या आदेशाप्रमाणे मागासवर्गीयांच्या उन्नतीसाठी व्यापकीय व निमव्यापकीय विभागांमध्ये शिकडा होय. जागा राखून ठेवण्याचे नमुद केले. महाराजांच्या या निर्णयामुळे बहुजन समाजात आंदोलन निर्माण झाले.

* जातीभेद निर्मुक्त्याचा प्रयत्न समाजात विविध जाती, उपजाती आणि जमाती होत्या. प्रत्येक जातीमध्ये विविध रितीरिवाज ही होते. त्यांच्यात सामाजिक एक राहणे आवश्यक होते. समाज जातिभेदाक कल्पना नव्हत होती. जातीभेद हे देशाच्या सेवांच्या व उन्नतीच्या मार्गातील एक मोठा अडथळा आहे हे नष्ट करण्याचा प्रयत्न शाहु महाराजांनी केला. प्रत्येक जातीने शिक्षण आणि जागृतीद्वारे आपले सामर्थ्य आणि शंकांना वाढवणे पाहिजे. शाहे महाराजांनी बहुसमाप (समाध्याल) शांत्याने आणिले. आपली सुधारणा करावी व आपला दर्जा उंचव्याच्या प्रयत्न केला पाहिजे असे केव्यास जातीभेद नष्ट होव्यास फार काळ लागणार नाही असे मन महाराजांचे होते. त्यांनी जातीपरिवर्तना प्रोत्साहन दिले पंतु थालाठी प्रत्येकाचे इरदुही ठेवली पाहिजे. जाती बंधने दूढ होणार नाही व जाती भेदाची नीजना वाढणार नाही याची काळजी घेव्यास दला दिला. महाराजांनी वैयक्तिक जिवनात कधीत जातिभेद केला नाही. त्यांनी आवश्यक त्या ठिकाणी कोसदे जाती निर्मुक्त करव्याची इमत्त वाढवली केली.

विविध कलांग आश्रय दिला
राजर्षी शाहु महाराजांनी

विविध कलांचे छंद होते. शिकार, मूलविषया, संगीत, नाट्य, मिठापट व चित्रकला इ. कलांना त्यांनी साध्य केला. ते स्वतः कुडीत खेळत पाव्यांशी झुंजून देत असत. पैलवागंगा सुराक देत. गवगवती नालमी, झाडाडे बंधव्याग त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी सुगेक नामवंत पैलवाग तयार केले. विविध कलाकारांना साक्ष्य दिव्याचे विविध क्षेत्रात प्रगती होऊन गेली. महाराजांनी कलांचे पुनरुज्जीवन केले. १९१५ ते १९२८ ही त्यांची २४ वर्षांची कारकीर्द कोल्हापूर संस्थानला नव्हे तर सर्वत्र महाराष्ट्राला कसाटणी देवारी ठरली.

* आंगणजतीय विवाहाचा कायदा

महाराजांच्या काळात आंगणजतीय व आंगणधर्मिय विवाह संमत नसल्याने ते कायदेशीर ठरविले जात होते. विवाहसिद्धि धार्मिक बाब मानल्यात येई. त्याद्वारे शिष्यांचे शोधन केले जाई. किती समजात मुख्यत स्थान दिले जाई. ही विषयक समजा सुधारणेच्या दृष्टीकोनात हे एक क्रांतीकारक पाऊल होते. आंगणजतीय व आंगणधर्मिय विवाहास व नोंदणी पद्धतसिद्धि मान्यता देणारा कायदा राजर्षी शाहू महाराजांनी १२ जुलै १९१३ रोजी पास करून कोल्हापूर संस्थानात लागू केला. महाराज फक्त कायदा करून राहिले नाहीत, तर त्यांनी संमत वजावणी ही केली. मराठा व धनगर समाजात १०० मिश्रविवाह होऊन आणले. राजर्षी शाहू महाराज हे कोरे सुधारक होते, त्यांनी आपली चुलत बहिण चंद्रप्रभा हिचा आंगणजतीय असा विवाह केला. इंदुराचे धनगर समाजामध्ये यशवंत होळकर यांच्याशी त्यांचे लग्न लावून दिले.

159

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B.A - II DIV _____ Roll No. 5043

Suppliment-No. Name - Gouzi Sukumar Divase Subject HSRM

Test / Tutorial No. _____

१.० राजर्षी छ. शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्याचे परीक्षण करा.
→ प्रस्तावना -

आधुनिक महाराष्ट्रात इतिहासात आपल्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक कार्याद्वारे बहुजन समाजाला जागृत करण्याचे व त्यांची सर्वांगीण प्रगती घडवून आणणारे प्रजाहित दहन सत्ताधीश म्हणजे कोल्हापूर येथील राजर्षी छत्तपती शाहू महाराज होय. महात्मा फुलेंनी सुरू केलेले समाज सुधारणांचे कार्य पुढे नेण्याचे कार्य शाहू महाराजांनी केले. एक आदर्श राजा म्हणून शाहू महाराजांचा उल्लेख करणे महत्त्वाचे ठरते. त्यांनी केलेल्या कार्यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्व कोल्हापूर संस्था नापुरते मर्यादित न राहता महाराष्ट्र व भारताही लोकप्रिय झाले. वि.रा.शिंदे यांनी राजर्षी शाहू महाराजांच्या बाबतीत म्हटले होते. शाहू महाराज मुसते मराठा नव्हते. ब्राम्हणोतर ही नव्हते. ते नवयुगातील सर्वांगपूर्ण राष्ट्रपुरुष होते. ते महाराष्ट्राच्या विकासाचा एक मोठा स्वाभाविक तरंग होते. हेच जास्त खरे कानपूर येथील आखिल भारतीय कुर्मी हल्लिय जातीस परिषदेत 1919 मध्ये शाहू महाराजांना राजर्षी पदवी दिली गेली बहुजन समाजाची पारंपारिक बंधनानून सुटका करणे, त्यांना सुरिहित बनविले, त्यांच्यात जागृती घडवून आणणे आणि त्यांना प्रगत बनविण्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्यांनी आपले कर्तव्य मानले आणि त्यानुसार त्यांनी आपले कर्तव्य आयुष्यभर कार्य केले.

* सामाजिक सुधारणा -

समाजामध्ये विविध जाती आणि उपजाती असल्या-

160

मुळे सामाजिक विषमता निर्माण झालेली आहे. समाजाचा विकास करून सामाजिक परिवर्तन करावे ही शाहू महाराजांची तळमळ होती. त्यामुळे त्यांनी आपल्या सत्तेचा उपयोग समाज सुधारण्यासाठीच मोठ्या प्रमाणात केला. जातीयता अर्थात जातीभेद नष्ट करण्यासाठी त्यांनी विविध मार्गांचा अवलंब केला. जातीयतेची कृत्रिम बंधने मोडून टाकण्यासाठी विविध ठिकाणी व्याख्यान दिली. तसेच ठिकठिकाणी सामाजिक विषमते विरुद्ध परिषदा घेतल्या, महार, मांग व चाक्षार या अपहृश्यांचे जीवन वाईट होते. त्यांना शार्वजनिक पाठवे व मंदिरे खुली केली. महार शाहू महाराज हे बोलले म्हणते. तर ते कृतिशिले समाज सुधारक होते.

① अस्पृश्योद्धार -

शाहू महाराज सत्तेवर आल्यावर कोल्हापूर संस्थानात दलितान्ची संख्या समाजात मोठ्या प्रमाणात होती. त्यांना शिक्षणाची गरज होती. दलित समाजाचे वसतिस्थान गावाच्या बाहेर होते. समाजात त्यांना अत्यंत आपमानास्पद वागणुक दिली जात असे. संस्थानात अस्पृश्य समाजाची संख्या जवळपास १ लाखाच्या आसपास होती समाजात त्यांना खालच्या दर्जा देण्यात आल्यामुळे महाराजांनी अस्पृश्योद्धारान्चे कार्य हाती घेतले. यासाठी महाराजांनी कायदेबाहिर निर्णय घेतले. त्यांनी अस्पृश्योद्धारसाठी पुढील पावले उचलली.

① अस्पृश्य व्यक्तीसाठी असलेल्या शाळेच्या संख्येत त्यांनी वाढ केली. ५ शाळेच्या संख्येवरून १९१७ मध्ये त्यांची संख्या २७ झाली.

② खासगी खर्चानून ३ व दरबारी सरकारी खर्चानून ४ अशी एकूण ७ वसतिगृहे त्यांनी चालविली. पंढरपूर, नागपूर, नाशिक येथे असलेल्या अस्पृश्यांच्या वसतिगृहास त्यांनी भूदिव आर्थिक सहाय्य केले.

अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना फी भाफीची सवलत त्यांनी दिली अस्पृश्य व्यक्तींना बासकीय कार्यालयात भरती दिली.

⑤ अस्पृश्य व्यक्तीस इतर जोकरांनी समतेची वागणूक दिली. पाहिजे असे त्यांनी सांगितले. अन्यथा सरकारी अनुदान बंद करण्यात येईल.

⑥ स्पृश्य रोगाप्रमाणेच अस्पृश्य रोगांना तपासण्याच्या त्यांची सेवासुबुधा करण्यासंबंधीच्या सक्त आज्ञा जारी करण्यात आल्या.

⑦ सार्वजनिक विहिरी, नदीचे पाठावठे, विप्रांतीगृहे अस्पृश्यांना खुली केली, अस्पृश्यता पाळणाऱ्या व्यक्तीस फडक वासन करण्याचा इशारा दिला.

⑧ जातीवाचक आडनावे बदलून कोल्हापूर संस्थानातील अस्पृश्यांनी मराठाब्राम्हण यांची आडनावे लावली. अस्पृश्य सुधेवर्गी संबोधण्यात यावे असा हुकूम त्यांनी काढला.

⑨ गंगाराम कांबळे या महार व्यक्तीला कोल्हापूराला होटेल चालविण्यासाठी त्यांनी आर्थिक मदत केली. ते स्वतःच्या होटेलमध्ये जात. चहा-फराळ घेत खुद्द राजाच असे वागु लागल्याने अस्पृश्यतेची दाहकता कमी झाली.

⑩ शिक्षण आरोग्य वा इतर कोणत्याही सरकारी खात्यात अस्पृश्यता पाळू नये असा नियम त्यांनी केला.

⑪ कोल्हापूरचे भवानी मंदिर त्यांनी अस्पृश्यांना खुले केले.

⑫ राजर्षी शाहूंनी अस्पृश्यता बांधवांना महाराज आपल्या बरोबर घेवून दौरे काढीत असत. अस्पृश्यांच्या सभा संमेलनात महाराज उपस्थित असत. त्यांच्यात मिसळत असत व त्यांच्या हातचे अन्न खात असत. बलुतेदारीची व वेढबिगारीची पध्दत बंद केली.

* अस्पृश्यांच्या विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृह -

राजर्षी शाहू महाराजांनी 14 एप्रिल 1908 मध्ये अस्पृश्य विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृह सुरू केली. अस्पृश्य वर्गासाठी अस्पृश्यातूनच सुशिक्षित आणि सुधारणावादी पुढारी निर्माण व्हावेत, तसेच त्यांची आर्थिक स्थिती व्हावी या उद्देशाने या वसतिगृहाची स्थापना केली. शाहू महाराजांनी रविवार पेठेतील 25 खोल्यांची इमारत

या वसतिग्रहास देडुन वार्षिक 55 रूपये अनुदान मंजूर केले. यापूर्वी महाराजांनी मराठा विद्यार्थ्यांसाठी व्हिक्टोरिया व सतीग्रह स्थापन करून घेतली असून यातही असह्य व मुसलमान विद्यार्थ्यांची शीय केली होती. तसेच या असह्य मुलांच्या वर्गात काही समस्या उपभवल्यास त्यासंस्थेच्या कार्यकर्त्यांना ताबडतोड कळवाव्यात असेही सांगण्यात आले.

कुलकर्णी वतन मध्ये -

खेड्यांचे प्रमुख पाटील व कुलकर्णी होते. पाटील व कुलकर्णी ही वतने शतकापासून रु. 6 होती. पाटील जरी निरक्षर, अशिक्षित असल्यास गावाचा कारभार कुलकर्ण्यांच्या हाती होता. पाटील हा मराठा असे तर कुलकर्णी ब्राम्हण ब्राम्हणोत्तर पत्रकार व लेखक मुकुंदराव पाटील यांनी कुलकर्णी लोलामृत हा ग्रंथ लिहून कुलकर्ण्यांच्या कारवाया कपटनीती व त्यांच्याकडून होणारा अन्याय यावर प्रकाश टाकला. म. फुले यांनी कुलकर्णीला आपल्या अधिकारांचा दुरुपयोग करून गरिबांच्या मालकी हक्कात फेर बदल करत असे. कुलकर्णी हे सावकारी करत. खोट्या नोंदी ठेवून गावात गुप्त कारस्थाने करित म्हणून कुलकर्णी ही वतने रद्द करून पयारी संलाठी ने ले. ब्राम्हण कुलकर्णी जाणून-बुणून ही वतने काढून घेतली. असा समान पसरवला गेला. या निष्ठेचा विरोधान डॉ. कुतकीटी टिळक, प्रो. विजापुरकर यांनी शाहू महाराजांवर प्रचंड टीका केली. परंतु शाहू महाराजांनी आपला निष्ठे बदलला नाही. भागासवर्गीयांसाठी आरक्षण -

शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानाचा कारभार 1898 साली हाती घेतला. यावेळी कोल्हापूरच्या प्रशासनात 71 अधिकाऱ्यांपैकी 60 ब्राम्हण अधिकारी ना ब्राम्हणोत्तर होते. यावेळी महाराजांच्या खासगी नोकरीवर्गात 52 पैकी 42 ब्राम्हण व 7 ब्राम्हणोत्तर होते. त्यावेळी 9 लाख लोकसंख्येची 26 हजार लोक ब्राम्हण नि. तत्सम वरिष्ठ वर्गाचे होते. भागासवर्गीय लोकांची एकही व्यक्ती नोकरीस

मळती. तसेच मोजक्या जागा चित्पावन ब्राम्हणांनी बळकावल्या होत्या. त्यामुळे राज्यकारभारात समतोल निर्माण करण्यासाठी आपल्या जन्मदिनी 26 जुलै 1902 रोजी शाहू महाराजांनी एक आदेश जाहिर केला. या आदेशामध्ये मागास वर्गीयांच्या उन्नतीसाठी शासकीय व निमशासकीय विभागांमध्ये बरेचदा 50% जागा राखून ठेवण्याचे नमुद केले. महाराजांच्या या निर्णयामुळे बहुजन समाजात आनंद निर्माण झाला.

* जातीभेद निर्मुलनाचा प्रयत्न -

समाजात विविध जाती, उपजाती आणि जमाती होत्या. प्रत्येक जाती चर्माचे विविध रितीरिवाज ही होते. त्यांच्यात सामाजिक एक राहणे अशक्य होते. समाजात जातीभेदाची कल्पना दळ होती. जातीभेद हे देशाच्या ऐक्याच्या व उन्नतीच्या मागाती लक्ष्मण मोठा अडथळा आहे. हे नष्ट करण्याचा प्रयत्न शाहू महाराजांनी केला. प्रत्येक जातीने शिक्षण आणि जागृतीद्वारे आपले सामर्थ्य आणि संघटन वाढविले पाहिजे असे महाराजांनी बहुजन समाजाला सातत्याने सांगितले. आपली सुधारणा करावी व आपला दर्जा उंचावण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे असे केल्यास जातीभेद नष्ट होण्यास फार काळ लागणार नाही असे मत महाराजांचे होते. त्यांनी जाती परिषदांना प्रोत्साहन दिले परंतु यासाठी प्रत्येकांनी दूरदृष्टी ठेवली पाहिजे. जाती बंधने दळ होणार नाही व जाती भेदाची तीव्रता वाढणार नाही याची काळजी घेण्याचा सल्ला दिला. महाराजांनी वैयक्तिक जीवनात कुधीच जातीभेद केला नाही. त्यांनी आवश्यक त्या ठिकाण फायदे जाती निर्मुलन करण्याची अंमल बजावणी केली.

* विविध कलांना आप्रय दिला -

राजर्षी शाहू महाराजांना विविध कलांचे छंद होते. शिकार, मल्लाखिल्या संगीत, नाट्य, चित्रपट व चित्रकला इ कलांना त्यांनी आप्रय दिला ते स्वतः फुस्तरी खेळत प्राण्यांशी झुंज देत असत. पैलवानांना धुराक देत मावोगावी तालमी, आडाडे बांधण्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी अनेक नामवंत पैलवान तयार केले. विविध कला कलांना

आप्रय दिल्याने विविध क्षेत्रात प्रगती घडून आली. महाराजांनी कलेचे पुनरुज्जीवन केले. त्यांनी पत्रकार, लेखक, कवी, शाहीर जलसाकार इ. आप्रय दिला. गायक कोकिला केसरबाई केरकर संगीत सम्राट मल्लादिया खाँ, बालगंधर्व, नाटककार मा. म. बेस्कर वरेशकर, गोविंदराव हेबळे बाबुराव पेंटर, कवी सुमंत, राजकवी श. व. भोसले. वगैरेना त्यांनी आप्रय दिला. होता. आपल्या 22 वर्षांच्या कारकिर्दीत कोल्हापूर बाहेरला त्यांनी कलापूर बनविले त्यांच्यामुळे कोल्हापूर हे मल्लविद्येचे केंद्र म्हणून ओळखले जाऊ लागले. 1994 ते 1922 ही त्यांची 28 वर्षांची कारकिर्द कोल्हापूर संस्थानाला नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राला कलाटणी देणारी ठरली.

* आंतरजातीय विवाहाचा कायदा -

महाराजांच्या काळात आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाह संमत नसल्याने ते बेकायदेशीर ठरविले जात होते. विवाह ही धार्मिक बाब मानण्यात येई त्याद्वारे स्त्रीयांचे बोधन केले जाई. तिला समाजात पुथ्यम स्थान दिले जाई स्त्री विषयक समाज सुधारणेच्या क्षेत्रातील हे एक प्रांतीकारक पाडल होते. आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाहास व नोंदणी पध्दतीस मान्यता देणारा कायदा राजर्षी शाहू महाराजांनी 12 जुलै 1913 रोजी पास करून कोल्हापूर संस्थानास लागू केला महाराजांनी फक्त कायदा करून राहिले नाहीत. तर त्यांची अंमलबजावणी ही केली. मराठा व धनगर समाजात 100 मिथ्रविवाह घडवून आणले. राजर्षी शाहू महाराज हे कर्ते सुधारक होते, त्यांनी आपली बुलत बहिष्ण यंत्रप्रभा हिचा आंतर जातीय असा विवाह केला. इंदुरचे धनगर समाजाचे यशवंत होळकर त्यांचेही यांचे लग्न लावून दिले.

10/10
Bhojwade

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

4/11/2020

Class B.A II Div Roll No. 5134

Suppliment No. 144 - प्राजकता-अनिल किडगांवकर Subject HSRM

Test / Tutorial No.

Q 1]

→

राजर्षी बा. शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्याची परीक्षण करा ?
प्रस्तावना :-

आधुनिक महाराष्ट्रात इतिहासात आपल्या बौद्धिक, सामाजिक व आर्थिक कार्याद्वारे बहुजन समाजाला जागृत करव्याचे व त्यांची सर्वांगीण प्रगती घडवून आणणे हे प्रजाहितदक्ष स्वतःची सेवा म्हणजे कोल्हापूर येथील राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज होम, महात्मा फुलेंनी सुरु केलेले समाज सुधारणेचे कार्य पुढे नेव्याचे कार्य शाहू महाराजांनी केले. मूक आदर्श राजा म्हणून शाहू महाराजांच्या उल्लेख करणे सहत्वाचे ठरते. त्यांनी केलेल्या कार्याची लोकप्रियता आज पर्यंत टिकून आहे. त्यांनी केलेल्या कार्यामुळे त्यांचे व्यक्तिमत्व कोल्हापूर संस्थानापुरते मर्यादित न राहता महाराष्ट्र व भारतातही लोकप्रिय झाले. वि.रा. विदे यांनी राजर्षी शाहू महाराजांच्या बाबतीत म्हटले होते. शाहू महाराज नुसते सराठा नव्हते, ब्राह्मणेतर ही नव्हते. ते नवमुगातील सर्वांगपूर्ण राष्ट्रपुरुष होते. ते महाराष्ट्राच्या विकासाच्या मूक सोठा स्वाभाविक तरेत होते हेच जास्त बरे कानपूर येथील आर्थेल भारतीय कुर्सी क्षत्रिय जातीस परिषदेत 1899 मध्ये शाहू महाराजांना राजर्षी पदवी दिली गेली बहुजन समाजाची पारंपारिक बंधनातून सुटका करणे, त्यांना सुविक्षीत बनविले, त्यांच्यात जागृती घडवून आणणे आणि त्यांना प्रगत बनविण्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्यांनी आपले कर्तव्य मानले आणि त्यानुसार त्यांनी आयुष्यभर कार्य केले.

सामाजिक सुधारणा :-

समाजासम्ये विविध जाती व जाती उपजाती अस -

166

ल्यामुळे सामाजिक विषमता निर्माण झालेली आहे. समाजात विकसन करून सामाजिक परिवर्तन करावे ही शाहू महाराजांचा तळमळ होती. त्यामुळे त्यांनी आपल्या अत्तेचा उपयोग समाजा सुधारण्यासाठीच मोठ्या प्रमाणात केला. जातीय अर्थाने जातीभेद लपट करण्यासाठी त्यांनी विविध सांस्कृतिक अवलंब केला. जातीयतेची कृत्रीम बंधने सोडून टाकण्यासाठी विविध ठिकाणी व्याख्याने दिली, तसेच ठिकाणिकेनी सामाजिक विषमते विरुद्ध परिश्रम घेतल्या, महार, सांग व चांभार या अस्पृश्यतेचे जीवन वाईट होते. त्यांना सार्वजनिक उपचार व संदरे खुली केली. शाहू महाराजांचे बोलके नवले तर के कृतिबोले समाजा सुधारक होते.

१. अस्पृश्योद्धार :-

शाहू महाराजांचे अत्तेवर आल्यावर कोल्हापूर संस्थानात दलितोंची संख्या समाजात मोठ्या प्रमाणात होती, त्यांना शिक्षणाची गरज होती. दलित समाजाचे वसतिस्थान गावाच्या बाहेर होते. समाजात त्यांना अत्यंत अपमानास्पद वागणुके दिली जात असे. संस्थानात अस्पृश्य समाजाची संख्या जवळपास १ लाखाच्या आसपास होती समाजात त्यांना आपल्या दर्जा देण्यात आल्यामुळे महाराजांनी अस्पृश्योद्धारचे कार्य हाती घेतले. यासाठी महाराजांनी कायदेशिर निर्णय घेतले. त्यांनी अस्पृश्योद्धारसाठी पुढील पावले घेतली

१) अस्पृश्य व्यक्तींसाठी असलेल्या शाळेच्या संख्येत त्यांनी वाढ केली. ५ शाळेच्या संख्येवरून १७१७ सध्या त्यांची संख्या २७ झाली.

२) शासकीय व्यक्त्यांना ३ व दरबारी अरकारी व्यक्त्यांना ४ अशा मकूण ७ वसतिगृहे त्यांनी चालविली. पंढरपुर, नागपुर नाशिक येथे असलेल्या अस्पृश्योद्धार वसतिगृहात त्यांनी सरीव आर्थिक सहकार्य केले.

३) अस्पृश्य विध्यार्थ्यांना जी माफीची सवलत त्यांनी दिली
४) अस्पृश्य व्यक्तींना शासकीय कार्यालयात भरती दिली.

७) अस्पृश्य व्यक्तीस इतर लोकंणी संसतेची वागणुक दि-
ली पाहिजे असे त्यांनी सांगितले. अन्यथा सरकारी अ-
नुदान खंड करव्यात येईल.

८) अस्पृश्य रोगाप्रमाणेच अस्पृश्य रोगांना तपासव्याच्या
त्यांची सेवा खुशुषा करव्या संबंधीच्या सकल आशा जारी
करव्यात आल्या

९) सार्वजनिक विहिरी, नदीचे पाणवे, विघ्नोतीगृहे अस्पृश्यां-
ना खुली केली, अस्पृश्यता पाळणाऱ्या व्यक्तीस कटक शा-
सन करव्याचा इशारा दिला.

१०) जातीवाचक आठनावे बदलून कोल्हापूर संस्थानातील
अस्पृश्यांनी सराठाप्राव्हठा यांची आठनावे लावली. अस्पृ-
श्य जुर्मवेची संबीधव्यात यावे असा हुकुम त्यांनी काढला.
११) गंगाराम कांबळे या संहार व्यक्तीला कोल्हापुरात हॉटेल
चालविण्यासाठी त्यांनी आर्थिक मदत केली. ते स्वतः त्या
हॉटेलमध्ये जात. यहा-फराळ घेत खुद्द राजाच असे वागु
लागल्याने अस्पृश्यतेची दाहकता कुमी आली.

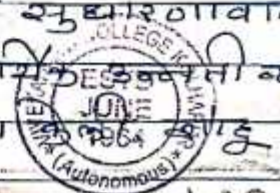
१२) शिक्षण आरोग्य वा इतर कोणत्याही सरकारी खात्यात
अस्पृश्यता पाळू नसे असा नियम त्यांनी केला.

१३) कोल्हापुरचे भवानी मंदिर त्यांनी अस्पृश्यांना खुले केले.

१४) राजर्षि बाहुंनी अस्पृश्यता निवारण परिषदांतून साधने
केली. अनेक अस्पृश्य बाधवांना महाराज आपल्या बरोबर
घेवून दैरे काढित असत. अस्पृश्यांच्या समा संसुनात
महाराज आरुघेत असत. त्यांच्यात मिसळत असत व त्यां-
च्या हातचे अन्न खात असत. बलुतेदारीची व वेठबिगारीची
पध्दत खंड केली.

अस्पृश्यांच्या विद्याश्यासाठी वसतिगृह :-

राजर्षी बाहु महाराजांनी १५ एप्रिल १९०८ मध्ये
अस्पृश्य विद्याश्यासाठी वसतिगृह सुरु केली, अस्पृश्य व-
र्गासाठी अस्पृश्यांतूनच सुबिधीत आणि सुधारणावादी
पुढारी निर्माण व्हावेत, तसेच त्यांची आर्थिक सुबुती व्हावी
या उद्देवाने या वसतिगृहाची स्थापना

महाराजांनी रविवार पेठेतील 25 घोळ्यांची इमारत या
 वसतिगृहास देऊन वार्षिक 55 रुपये अनुदान सेजुर केले
 यापूर्वी महाराजांनी सराठा विद्याश्यासाठी व्हिक्टोरिया
 सतीगृह स्थापन करून घ्यातही अस्पृश्य व मुसलमान वि-
 द्याश्याची सोय केली होती. तसेच या अस्पृश्य मुलां-
 वरगत काही असल्या उद्भवल्यास त्या संस्थेच्या कार्यकु-
 र्यांना ताबडतोब कुळवाल्यात असेही सांगण्यात आले.
 कुळकर्णी वतन नष्ट :-

खेड्याचे प्रमुख पाटील व कुळकर्णी होते. पाटील व
 कुळकर्णी ही वतने शतकापासून रा. व होती. पाटील, जरी
 निरक्षर, अशि शीत असल्यास गावाचा कारभार कुळकर्णी-
 च्याच हाती होता. पाटील हा सराठा असे तर कुळकर्णी
 ग्राम्हण, ग्राम्हणेत्तर पत्रकार व लेश्वर मुकुंदराव पाटील यां-
 नी कुळकर्णी लीलासृत हा ग्रंथ लिहून कुळकर्णींच्या कु-
 र्याचा कुपटनीती व त्यांच्याकडून होणारा अन्याय यावर
 प्रकाश टाकला. म. फुले यांनी कुळकर्णीला आपल्या अ-
 धिकाऱ्यांनुस पयोग करून गरिबांच्या मालकी हक्कात दे-
 र बदल करत असे. कुळकर्णी हे सावकारी करत, खेड्या नो-
 दी ठेवत. गावात गुप्त कारस्थाने करित म्हणून कुळकर्णी
 ही वतने रद्द करून पगारी तलाठी नेले. ग्राम्हण, कुळक-
 र्यांकडून जावून घुजून ही वतने काढून घेतली, असा अ-
 मज पसरवला गेला. या निर्णया विरोधात डॉ. कुर्तकी, वि-
 ट्ठक, प्रो. विजापुरकर यांनी खाडू महाराजांवर प्रचंड टिका
 केली, परंतु खाडू महाराजांनी आपला निर्णय बंदलला नष्ट
 सागासवर्गीयांसाठी आरक्षण :-

खाडू महाराजांनी कोळापूर संस्थानाचा कारभार
 1918 साली हाती घेतला. यावेळी कोळापूरच्या प्रशासनात
 1 अधिकाऱ्यांपैकी 60 ग्राम्हण अधिकारी, 111 ग्राम्हणेत्तर
 होते. यावेळी महाराजांच्या खासगी नोकरीवर्गात 52 पैकी
 42 ग्राम्हण व 7 ग्राम्हणेत्तर होते. त्यावेळी वु लॉय लोकसे-
 र्वेपैकी 26 हजार लोक ग्राम्हण नि तत्सम वरिष्ठ पगारि

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's VIVEKANAND COLLEGE (Autonomous), KOLHAPUR

Class _____ Div _____ Roll No. _____

Suppliment No. _____ Subject _____

Test / Tutorial No. _____

होते. सागासवर्गातील प्रकृती व्यक्ती लोकरीस नव्हती, तसे-
च सोजक्या जागा चित्पावन ब्राह्मणांनी बळकावल्या
होल्या. त्यामुळे राज्यकारभारात असतो ल निर्माठा कर-
ठ्यासाठी आपल्या जन्सदिनी 26 जुलै 1902 रोजी शाहु
सहाराजांनी प्रकृ आदिबा जाहिर केला. या आदिबासध्ये
सागासवर्गीयांच्या उन्नतीसाठी शासकीय व निसबास-
कीय विसागासध्ये कोठडा 50% जागा शायुन ठेवण्याचे
नमुद केले. सहाराजांच्या या निर्णयामुळे बहुजन समा-
जात आनंद निसर्गि आला.

जातीभेद निर्मुलनाच्या प्रयत्न :-

असाजात विविध जाती, उपजाती आणि ज-
सानी होत्या. प्रत्येक जाती घसयि विविध रितीरिवाज ही
होते. त्यांच्यात समाजिक मेकुय राहणे अबाकुय होते असाजात
जातीभेदाची कल्पना अढ होती. जातीभेद हे देशाच्या पे-
क्याच्या व उन्नतीच्या सागातील अुप सोठा अउबळा
आहे. हे जण्ट करव्याच्या प्रयत्न शाहु सहाराजांनी केला
प्रत्येक जातीने शिक्षण आणि जागृतीव्यारे आपले साम-
र्थ्य आणि संघटन वाढविते पाहिजे असे सहाराजांनी बहु-
जन महा असाजाला सातत्याने सांगितले. आपली सुधा-
रणा करावी व आपला दर्जा उंचावण्या चा प्रयत्न केला
पाहिजे असे केल्यास जातीभेद जण्ट होव्यास फार काळ
लागणार नाही असे मत सहाराजांचे होते त्यांनी जाती-
परिषदांना प्रोत्साहन दिले परंतु आसाठी प्रत्येकांनी पुरडुष्टी
ठेवली पाहिजे. जातीबंधने हुढा ठोणार नाही व जातीभेद-
ची तीव्रता वाढणार नाही याची काळजी घ्याय्या अज्ज्या

दिला. सहाराजांनी वैयक्तिक जीवनात कधीच जातीभेद
नाही. त्यांनी आवश्यक त्या ठिकाणी कायदे जमनी
निर्मुलन करण्याची असल बजावणी केली.

विविध कलांना आश्रय दिला :-

राजर्षी ब्राह्म सहाराजांना विविध कलांचे छेद होते. शि
कार, सल्लविद्या संगीत, नाट्य, चित्रपट व चित्रकला इ. क
लांना त्यांनी आश्रय दिला. ते स्वतः कुस्ती खेळत. प्राण्य
ची अंजु देत असत. पैलवानांना खुराक देत; शास्त्रोर्गावी
तालमी, आखाडे बघव्यात त्यांनी प्रोत्साहन दिले. त्यांनी
अनेक नामवंत पैलवान तयार केले. विविध कलाकारांना आ
श्रय दिल्याने विविध क्षेत्रात प्रगती घडून आली. सहाराजा
नी. कलेचे पुनरुज्जीवन केले. त्यांनी पत्रकार, लेखक, कवी, शाहीर
जलसाकार आदींना आश्रय दिला. बाबायक केकिळा केसरवा
ई केरकर, संगीत सम्राट सल्लादिया खॉ, बालगंधर्व, नाटककार
मा म वरेरकर, गोविंदराव टेबे, बाबुराव पेंटर, कवी अमंत, रा
जकवी बा. वं. मोअले वगैरेना त्यांनी आश्रय दिला होता.
आपल्या २२ वर्षांच्या कारकिर्दीत कोल्हापूर बाहारांना त्या
नी कोल्हापूर बनविले. त्यांच्यामुळे कोल्हापूर हे सल्लविद्या
केड स्टेशन होवखले जाऊ लागले. १९१५ ते १९२२ ही त्यांची
२४ वर्षांची कारकिर्द कोल्हापूर संस्थानात नव्हे तर संपूर्ण
सहाराप्रदाला कुलाटणी देणारी ठरली.

आंतरजातीय विवाहाच्या कायदा :-

सहाराजांच्या काळात आंतरजातीय व आंतरधर्मीय
विवाह असत नसल्याने ते बेकायदे वीर ठरविले जात होते.
विवाह हि धार्मिक बाब मानण्यात येई, त्याद्वारे स्त्रीयांचे शो
षण केले जाई. तिला समाजात दुय्य संस्थान दिले जाई. स्त्री
विषयक समाज सुधारणेच्या क्षेत्रातील हे मुक्त क्रांतीकारक पा
कले होते. आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाहास व नोदणी
याप्रती स माण्यता देणारा कायदा राजर्षी ब्राह्म सहाराजांनी
जुलै १९१४ रोजी पास करून कोल्हापूर संस्थानास लागू
कुला सहाराजांनी फक्त कायदा करून राहिले नाहीत.

तर त्यांची असलक्षणजावणीही केली. सराठा व धनगर समाजात
१०० मित्रविवाह घडवुन आणले, राजर्षी शाहू महाराज हे
कुठे स्तुधारक होते, त्यांनी आपली चुलत बहिण चेन्नप्रसा
हिया आंतरजातीय असा विवाह केला, बेंदुर्चे धनगर
समाजाचे यशवंत होळकर यांचेवरी त्यांचे लग्न लावून
दिले.

